

**MET
ANDERE
WOORDEN**

NBV21

dicht bij de bron

Ruth in de
NBV21

**HELEEN ZORGDRAGER
MARJO KORPEL**

Een ommekeer voor de
ommekeer van Job
Job 42:5-6 in de NBV21

HANS DEBEL

Lees maar,
er staat niet
wat er stond

JACOBINE GEEL

A close-up photograph of a person's hands holding a white Bible. The word 'Bijbel' is printed in a gold, serif font on the front cover. The person is wearing a white shirt and dark trousers. The background is a blurred green carpeted area, possibly in a church or a large hall.

Bijbel

Vakblad Bijbel en vertalen
40e jaargang nr. 2 / oktober 2021

MET ANDERE WOORDEN

Met Andere Woorden houdt u up-to-date op het gebied van bijbelvertalen. In deze special staat het werk aan de NBV21 centraal, de nieuwe versie van de NBV die in 2021 verschijnt. Het blad biedt een bijzonder kijkje achter de schermen van de NBV21, met inspirerende artikelen op het snijvlak van vertalen en exegeese. Bijdragen in *Met Andere Woorden* zijn toegankelijk geschreven, ook voor wie geen Grieks en Hebreeuws beheerst. Het blad verschijnt tweemaal per jaar en wordt gratis toegezonden.

UITGAVE

Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap

REDACTIE

drs. A.M. Bol-Dricenhuizen
dr. J. van Dorp
drs. C. Hoogerwerf
dr. M.J. de Jong (hoofdredacteur)
dr. A.-M. Schol-Wetter
drs. P.H. Siebe (eindredacteur)
prof. dr. L.J. de Vries

TIJDSCHRIFT-EDITOR

drs. C.N. van der Kruk-de Boer

KOPIJREDACTIE

mw. Y. Zwart

REDACTIESECRETARIAAT

mw. Y. Zwart
023 - 514 61 51
yzwart@bijbelgenootschap.nl
Postbus 620, 2003 RP Haarlem

ONTWERP EN OPMAAK

Frivista | create, communicate, activate | Utrecht

FOTOGRAFIE

Voorkant: Paul Abspoel
P. 27: Irwan Droog | P. 51: Stijn Ghijsen | P. 81: Willem Jan de Bruin
Overige fotografie: Folkert Rinkema

DRUK

Torendruk | Nijkerk

ISSN

0168-18969

In dit nummer:

- 02 Hoofdredactioneel
- 04 De herziening van Genesis 1:1-2:3 in de NBV21
KLAAS SPRONK
- 10 Genesis in de NBV21 en het joodse verstaan van de Tanach
LODY VAN DE KAMP
- 16 Genesis 49:4: verraderlijk als water
Een nieuw inzicht in de NBV21
RAYMOND DE HOOP
- 26 Ware liefde vraagt om ruimte
DESANNE VAN BREDERODE
- 28 Ruth in de NBV21
HELEEN ZORGDRAGER EN MARJO KORPEL
- 34 Een ommekeer voor de ommekeer van Job
Job 42:5-6 in de NBV21
HANS DEBEL
- 42 Prediker 7:26-29 opnieuw vertaald
JAAP VAN DORP
- 50 Lees maar, er staat niet wat er stond
JACOBINE GEEL
- 52 Het boek Hooglied in de NBV21
ARCHIBALD VAN WIERINGEN EN FRANK BOSMAN
- 56 NBV21: hoe vroom moet een vertaling zijn?
DICK WURSTEN
- 62 Vrouwen die voor Jezus zorgden, dienen Hem weer
Diakonein in de NBV en de NBV21
RIEMER ROUKEMA
- 68 Rechtvaardig door geloof of door trouw?
Gedachten bij de vertaling van pistis en pisteuô in de herziening van Romeinen 4
SUZAN SIERKSMA-AGTERES
- 80 De proef op de som: 1 Petrus 2:24 bekeken
ANDRIES KNEVEL
- 82 1 Petrus 2:24 onder revisie
COR HOOGGERWERF
- 86 'De NBV21 is een welkome revisie van een goede vertaling'
INTERVIEW MET KEES DE BLOIS

Klaar voor de NBV21

Het moment dat de NBV21 – de gereviseerde Nieuwe Bijbelvertaling – verschijnt is dichtbij gekomen. Om u een voorproefje te geven laten we in dit nummer een brede groep auteurs aan het woord over de NBV21. We zijn hun dankbaar dat zij alvast een gedeelte van de NBV21 onder de loep hebben willen nemen. Het levert een waardevolle staalkaart aan reacties, recensies en perspectieven op. Veel positiefs, maar ook kritische geluiden.

Over het revisieproces als zodanig zijn de auteurs positief. Men constateert dat de NBV21 verbeteringen aanbrengt ten opzichte van de Nieuwe Bijbelvertaling (verder in dit nummer aangeduid als ‘NBV’). Soms gaat het om cruciale veranderingen, zoals in Job 42:6, soms gaat het om kleinschalige wijzigingen die niettemin bepalend kunnen zijn, zoals het verdwijnen van ‘moeten’ in Genesis 1. Daarnaast lopen vier lijnen van discussie door dit nummer.

De eerste ligt voor de hand. Soms klinkt de vraag of een bepaalde verandering in de NBV21 werkelijk een verbetering is. De bijdrage van Andries Knevel over 1 Petrus 2:24 is daarvan een illustratie: is de oude versie niet beter? Cor Hoogerwerf laat zien wat er achter de vertaalkeuze van de NBV21 zit.

De tweede lijn betreft de inclusiviteit in de vertaling. Lezers van de NBV21 gaan er in dit opzicht op vooruit, zo blijkt. Bijvoorbeeld in Ruth (waar Ruth nu een ‘moedige’ vrouw wordt genoemd) en in Marcus en Matteüs (waar de vrouwen Jezus ‘dienen’ in plaats van voor Hem te ‘zorgen’). Tegelijk vragen Marjo Korpel en Heleen Zorgdrager zich af of het niet nóg inclusiever had gekund: met vertaalprincipes vergelijkbaar met die van de Duitse *Bibel in gerechter Sprache*. De NBV21 blijft hier het midden zoeken, in het spoor van de NBV, maar de auteurs herinneren ons eraan dat het ook anders kan.

Als derde discussielijn spelen er vragen over de rol van de lezers in het revisieproces. Dát alle reacties op de NBV zijn meegenomen in de revisie, wordt veelal toegejuicht. Dick Wursten vreest echter dat in

sommige gevallen, zoals bij Exodus 20:5, bepaalde groepen bijbellezers druk op de vertalers hebben uitgeoefend. Het is zondermeer van belang dat die zorg bespreekbaar is, maar toch zouden we het beeld dat hier wordt opgeroepen willen corrigeren. Lezerskritiek was vaak aanleiding om kwesties diepgravend uit te zoeken, maar de afweging liep altijd via de weg van onderzoek en studie.

De vierde lijn van discussie betreft het verwerken van nieuwe inzichten. Een voorbeeld is de beeldspraak ‘verraderlijk als water’, gebaseerd op nieuw taalkundig inzicht. Raymond de Hoop legt dit uit in zijn bijdrage. Ook met betrekking tot Predikers vermeende vrouwenhaat is in de NBV21 een nieuw inzicht gevolgd. Jacobine Geel schrijft er een bespiegelende overweging bij en Jaap van Dorp biedt een exegetische toelichting. Toch zijn er ook nieuwe trends in het bijbelonderzoek waarin de NBV21 niet is meegegaan. Dat geldt bijvoorbeeld voor de recente visie om *pistis/pisteuô* in de Paulusbrieven met ‘trouw/vertrouwen’ weer te geven en niet langer als ‘geloof/geloven’. Suzan Sierksma-Agteres schrijft hierover naar aanleiding van Romeinen 4 in de NBV21. Een revisie moet ergens een punt zetten, onderzoek en discussie gaan door.

Tot slot laten zowel Désanne van Brederode als Lody van de Kamp zien dat een heilige tekst ruimte nodig heeft. Wie vertaalt moet keuzes maken, zich vastleggen. Dat is niet anders. Maar daarbij moet men beseffen: er is altijd ruimte voor discussie, voor gesprek, voor nieuwe inzichten en nieuwe perspectieven. Dit sluit aan bij een waardevolle les van het revisieproject: er zijn méér bruikbare ideeën, méér stimulerende inzichten, méér waardevolle perspectieven dan een en dezelfde vertaling bevatten kan. De NBV21 bevat dan ook niet alles wat iedereen van een vertaling verwacht, maar beoogt de vertaling tot een betere in haar soort te maken door alles wat iedereen ervan vindt te overwegen en waar passend te benutten.

Dit feestelijke nummer biedt een veelstemmig koor aan geluiden over de NBV21. En vergeet u vooral niet om ook de NBV21 zelf te gaan lezen. Nog heel even en het kan!

Matthijs de Jong

Hoofdredacteur

God zei:
'Laat er
licht zijn,'
en er was licht.

De herziening van Genesis 1:1-2:3 in de NBV21

Klaas Spronk

Het begin van iets zegt doorgaans veel over het vervolg. Als inderdaad aan het eerste hoofdstuk van de NBV21 valt af te lezen wat kenmerkend is voor de hele vertaling, dan kan ik gerust stellen dat deze herziening mijn verwachtingen overtreft.

Nu waren die van tevoren niet al te hoog gespannen. Het is bekend dat over het algemeen een geheel nieuwe vertaling de voorkeur verdient boven een herziene vertaling. Vertalen is al moeilijk genoeg. Als je dan behalve recht te willen doen aan de brontekst ook nog eens rekening moet houden met een eerdere vertaling, dan dreig je in een spagaat te belanden. Hoe lastig de herziening van een recente bijbelvertaling is, bleek niet al te lang geleden ook wel uit de mislukte poging met de NBG-vertaling van 1951 (NBG 1951). Daar is heel serieus aan gewerkt, maar het verzandde in de jaren zeventig van de vorige eeuw in heftige discussies. In plaats daarvan kwam er dus in 2004 de NBV. De discussies rondom die vertaling waren eveneens niet mals. Ik herinner me nog goed het heftige debat in 2010 over de vraag of de NBV de status van kanselbijbel (naast de Statenvertaling en de NBG 1951) in de Protestantse Kerk mocht krijgen. Voorafgaand aan de synode die daarover een besluit moest nemen, was er flink stemming gemaakt tegen dat voorstel. Zou het niet beter zijn om de toen al aangekondigde herziening af te wachten? Als adviseur van de synode heb ik toen betoogd dat men zich niet al te veel illusies moest maken over die herziening. Het grootste bezwaar tegen de NBV betrof de vertaalopvatting, die volgens de critici te weinig brontekstgetrouw was. Van de herziening was echter niet te verwachten dat die gebaseerd zou worden op een geheel andere, door de critici geprefereerde

vertaalopvatting. Bovendien zou de herziening zelf ook nog wel even op zich laten wachten. Er was sprake van 2014, maar dat leek me al te optimistisch. Wat betreft dat laatste kreeg ik gelijk. Het is al een geweldige prestatie dat het gelukt is in 2021. Wat betreft het eerste constateer ik nu – op basis van de lezing van het eerste hoofdstuk – dat de herziening ingrijpender is dan ik ruim een decennium geleden vermoedde. Ze komt ook meer dan ik voorzag tegemoet aan de kritiek van toen. Dat blijkt vooral uit het feit dat de vertaling meer aansluit bij het Hebreeuwse origineel. Uit de nu volgende bespreking van een aantal verschillen tussen de NBV uit 2004 en de NBV21 moge ook duidelijk worden dat het feit dat de vertaling meer brontekstgetrouw is, niet ten koste is gegaan van de goede aandacht voor de doeltaal en in zoverre dan weer niet afwijkt van de vertaalopvatting van de NBV.

Veranderingen in Genesis 1

Al in het tweede vers van Genesis 1 valt op dat in de zin ‘De aarde was woest en doods’ het woordje ‘nog’ is weggelaten. Bij de verbinding met het tweede deel van de zin wordt niet meer het woord ‘maar’ gebruikt. Ze zijn nu nevenschikkend verbonden: ‘en over het water zweefde Gods geest’. We hebben hier gelijk al een goed voorbeeld van de meer brontekstgetrouwe benadering. De vertaling blijft dicht bij het Hebreeuws. De toevoeging ‘nog’ en het tegenstellende ‘maar’ zijn niet nodig voor de leesbaarheid. Ze voegen ook een uitleg toe aan de tekst die aanvechtbaar is of op zijn minst onnodig. ‘Nog’ suggereert dat het om een toestand gaat die definitief tot het verleden behoort. Volgens de profeet Jeremia (4:23) kan de aarde echter nog steeds ‘woest en doods’ zijn. ‘Maar’ suggereert een tegenstelling die er in het Hebreeuws niet hoeft te zijn. Dat hangt samen met de woorden die hier met ‘Gods geest’ vertaald zijn. Uit de voetnoot blijkt dat er ook andere vertalingen mogelijk zijn: ‘Gods adem’, ‘Gods wind’ of ‘een hevige wind’. Door het Hebreeuwse voegwoord niet te interpreteren en gewoon met ‘en’ te vertalen, wordt de mogelijkheid van een andere vertaling opgehouden.

Een heel opvallende wijziging is in vers 3 de vertaling van het Hebreeuwse werkwoord met ‘laat er zijn’. Het komt in plaats van ‘er moet komen’. Omdat dit vele malen herhaald wordt, heeft het grote invloed op de toon van de tekst. Veel lezers hadden aangegeven dat ze niet blij waren met het herhaalde ‘moet(en)’. Het is te begrijpen dat er niet voor is gekozen om terug te keren naar het vertrouwde maar ook verouderde ‘er zij licht’. Er is ook wel voorgesteld om te vertalen met ‘licht zal er zijn!’. Waarschijnlijk is dat ook wel overwogen, maar is er voor de huidige tekst gekozen omdat die er geen twijfel over laat

Genesis 1:1-5 en 2:1-3, NBV21

¹ In het begin schiep God de hemel en de aarde. ² De aarde was woest en doods, duisternis lag over de oervloed, en over het water zweefde Gods geest.

³ God zei: 'Laat er licht zijn,' en er was licht. ⁴ God zag dat het licht goed was, en Hij scheidde het licht van de duisternis; ⁵ het licht noemde Hij de dag, de duisternis noemde Hij nacht. Het werd avond en het werd morgen. De eerste dag. (...)

¹ Zo werden de hemel en de aarde in al hun rijkdom voltooid.

² Op de zevende dag had God zijn werk voltooid. Op de zevende dag rustte Hij van het werk dat Hij gedaan had. ³ God zegende de zevende dag en heiligde die, want op die dag rustte Hij van heel zijn scheppingswerk.

bestaan dat we hier met een gebiedende wijs te maken hebben. Hoe dan ook, 'moet(en)' moest er gewoon uit.

Daar staat dan tegenover dat de eerbiedskapitaal er weer in kwam. In vers 4 is hij voor het eerst te zien. Juist in dit en het volgende vers valt hij door de drievoudige herhaling des te meer op. Los van de discussie vanuit genderperspectief kan worden opgemerkt dat de nadruk die hierdoor ontstaat op God als de handelende persoon zinvol is: hij/Hij is hier alleen aan het werk.

Het zinnetje 'Zo gebeurde het' staat in de NBV21 weer op de plaats waar het volgens de Hebreeuwse tekst thuishoort: aan het eind van vers 7. In de NBV staat het aan het begin van het vers op de plaats die het ook heeft in de verzen 9, 11, 15, 24 en 30, namelijk onmiddellijk na de opdracht die God geeft. Ook in de oude Griekse vertaling, de Septuaginta, is dat het geval, en in de bij de NBV gevolgde tekstuitgave van de Hebreeuwse Bijbel, de *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, wordt ook voorgesteld om de tekst hier te wijzigen. In de nieuwste tekstuitgave, de *Biblia Hebraica Quinta*, gebeurt dat niet meer. Dat past bij de tendens binnen de oudtestamentische wetenschap om de masoretische tekstoverlevering serieuzer te nemen. Het is goed om te zien dat dit bij de NBV21 ook het geval is. Het laat de mogelijkheid open dat de schrijver in vers 7 bewust heeft afgeweken van het vaste patroon.

Overigens valt het op dat in vers 7 het in het Hebreeuws gebruikte voegwoord is weggelaten, terwijl het in de andere genoemde verzen

wel steeds is weergegeven: 'En zo gebeurde het.' In het commentaar bij de herziening wordt dat verdedigd met de opmerking dat de tekst zo in het Nederlands soepeler loopt en dat het de opening van de reeks is. Deze redenering ontgaat mij, maar erg belangrijk is dit allemaal natuurlijk ook niet. Het past ook wel bij het feit dat het gewoon lastig is om het meest gebruikte woordje in de Hebreeuwse Bijbel goed te vertalen. We zagen het eerder al in vers 2. In het Hebreeuws worden zinnen doorgaans nevenschikkend naast elkaar gezet, terwijl wij in het Nederlands liever meer onderschikkende voegwoorden gebruiken of het voegwoord helemaal weglaten. Dat laatste gebeurt ook veel in de NBV en de NBV21 wijkt daar niet van af. Dat voorkomt dat de tekst voor ons gevoel onnodig lelijk wordt, bijvoorbeeld doordat er niet steeds staat 'En God zei(de)', zoals in de NBG 1951, maar 'God zei'. Het in de discussies over bijbelvertalen steevast terugkerende thema van de concordantie (het consequent vertalen van een woord uit de brontaal met hetzelfde woord in de doeltaal) komt aan de orde in vers 11. In de NBV lezen we 'allerlei (bomen)', terwijl dezelfde term (Hebreeuws *lemino* of *leminehem*) in vers 21 wordt vertaald met 'alle soorten (levende wezens)', in vers 24 weer met 'allerlei' en in vers 25 met 'alle soorten'. In de NBV21 is in alle gevallen (ook in vers 12) gekozen voor de vertaling 'alle soorten'. En anders dan in de NBV is elke keer dat in het Hebreeuws de term gebruikt wordt, deze ook weergegeven in de vertaling. Zo lezen we bijvoorbeeld in vers 21 in de NBV: 'en ook alles wat vleugels heeft', terwijl de NBV21 meer woordelijk de Hebreeuwse tekst volgt: 'en alle soorten vogels, alles wat vleugels heeft'. Zo is wat de concordantie betreft de lijn doorgetrokken die ook al in de aanloop naar de NBV zichtbaar was. Mede op basis van de reacties op de eerste publicaties in *Werk in uitvoering* kwam er destijds al meer ruimte voor wat werd aangeduid als een 'beperkte concordantie'. Inmiddels spreekt men liever over een 'slimme concordantie'.

Tekstindeling

Ten slotte is het nog goed om hier aandacht te besteden aan een ander onderdeel van bijbelvertalen dat regelmatig aanleiding geeft tot discussie: de indeling in perikopen. In de NBV was daar heel veel aandacht aan besteed. Kenmerkend was de terughoudendheid vergeleken met eerdere vertalingen, zowel wat betreft de grootte (niet al te veel kleine stukjes) als de opschriften (zo veel mogelijk met de woorden uit de tekst zelf). Een opvallende wijziging is dat in de NBV21 het eerste deel van vers 4 ('Dit is de geschiedenis van de hemel en de aarde, zo werden ze geschapen') nu niet meer weergegeven wordt

als afsluiting van het eerste scheppingsverhaal, maar als begin van de perikoop getiteld 'De tuin van Eden' (Genesis 2:4-3:24). Onder oudtestamentici is dit een bekende twistappel. Met grote stelligheid wordt zowel beweerd dat Genesis 2:4a bij het voorafgaande behoort (het vormt dan een afsluiting die de beginwoorden herhaalt) als bij het volgende (als een ook in het vervolg vaak gebruikt opschrift). Dan zijn er ook nog die hier een dubbelfunctie vermoeden. De NBV21 sluit hier aan bij een aantal recente bijbelcommentaren. Wat misschien nog wel relevanter is, is dat het aansluit bij de perikoopindeling zoals we die in de masoretische traditie vinden. Het past dus goed bij het eerdergenoemde toegenomen respect voor deze teksttraditie.

Je kunt niet alle nuances en mogelijke associaties in een vertaling weergeven.

Noodzaak van brontaalkennis

Overigens blijft het jammer dat er geen mooi Nederlands equivalent is voor het Hebreeuwse *toledot*. Dat is afgeleid van het woord voor 'verwekken'. In de Statenvertaling wordt het weergegeven met 'verwekkingen'. De NBV21 vertaalt, net als veel andere vertalingen, met 'geschiedenis', maar dat past op andere plaatsen niet (bijvoorbeeld in Genesis 5:1 – 'de lijst (van Adams) nakomelingen'). In de NBV is nog geprobeerd iets van het Hebreeuws te bewaren door eraan toe te voegen: 'Zo ontstonden ze.' Op die manier wilde men iets behouden van de betekenisrelatie met 'geboren worden', 'verwekt worden'. In de NBV21 is die toevoeging weggelaten. Dat is terecht. Je kunt nu eenmaal niet alle nuances en mogelijke associaties in een vertaling weergeven. Het bevestigt wat ik ook nog gezegd had in de bovengenoemde synodevergadering: de kerk zal niet kunnen zonder voorgangers die de Bijbel ook in de grondtalen kunnen lezen. Hoe blij we ook mogen zijn met de NBV21. ■

Prof. dr. K. Spronk is hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit.

De aarde was
woest en doods,
duisternis lag
over de oervloed, en over het
water zweefde Gods geest.

Genesis in de NBV21 en het joodse verstaan van de Tanach

Lody van de Kamp

Het vertalen van G'ds Woord is nooit zomaar een vertaling. Het is de ultieme poging van de mens – aardse schepselen als wij zijn – om de boodschap van G'ds Geest vanuit een veel hogere dimensie in menselijke woorden om te zetten. En menselijke woorden zijn van een heel andere orde dan die Geest die al vanaf dag één op deze wereld aanwezig is (Genesis 1:2).

Roe'ach Elohim

Hoe moeilijk het vertalen is, blijkt meteen al uit de problemen die je als bijbelvertaler tegenkomt bij deze eerste openbaring van het G'ddelijke op de aarde die nog geen dag oud is. Hoe beschrijf je in het Nederlands vanuit de Hebreeuwse grondtekst de woorden *Roe'ach Elohim*? Is het 'G'ds wind'? Is het zijn 'adem'? Of heeft de Bijbel het gewoon over aardse wind, die zoals alles in zijn schepping, door G'd aangestuurd wordt?

Het tot stand komen van de herziene versie van de NBV is een bewonderenswaardige klus die veel respect afdwingt. Dit blijkt niet alleen uit wat er deze maand gaat verschijnen, maar ook door alle reacties en commentaren die in groten getale worden aangereikt. Kennelijk genereert deze nieuwe uitgave ook weer heel veel belangstelling.

Maar ik wil het niet alleen bij complimenten laten. Graag maak ik van de gelegenheid gebruik ook iets van de verschillen te benoemen tussen wat het vertalen van G'ds Woord betekent binnen het christelijk verstaan van de Bijbel en binnen het joods verstaan van de Tanach –

zeg maar het Oude Testament. Laat mij een poging wagen om dat verschil zichtbaar te maken in dat ene hierboven geciteerde vers over G'ds Geest in Genesis.

In de herziene NBV wordt met betrekking tot het woord *Roe'ach* gesproken over 'geest, wind of adem'. Binnen de joodse traditie, in het kader van de Talmoed of de Midrash, zijn veel diepere lagen aan het woord *Roe'ach* verbonden. En die moeten dus ook altijd in de betekenis worden meegenomen. Vertalen alleen is nooit voldoende. En met de Talmoed en de Midrash hebben we het over de mondelinge overlevering die onlosmakelijk is verbonden met de schriftelijke tekst.

Hoe zit dat met *Roe'ach*? Wijlen Opperrabbijn Joël Vredenburg koos er in zijn Tanach-vertaling van 1899 voor om te spreken van 'Geest'. Maar dan wel met de kanttekening dat deze Geest G'ds zweefde boven zijn aarde zoals 'een vogel die zijn vleugels losjes spreidt ter bescherming van eieren of jongen'. Dus de beschermende G'd.

Vredenburgs tijdgenoot en collega, opperrabbijn Abraham Samson Onderwijzer, haalt in zijn verklarende vertaling op het commentaar van Rasji (rabbijn Shlomo Yitschaki, Troyes, 1040-1115) een citaat aan dat de betekenis van *Roe'ach* hogerop zoekt. Het gaat over 'de zetel van G'ds heerlijkheid die in het luchtruim zweeft boven de oppervlakte van het water'. Dus een expliciet nog verhevener duiding dan alleen een beschermende taak. Overigens is het dan weer Vredenburg die niet nalaat om ook nog een meer praktische functie van de *Roe'ach* aan te reiken. Het is naast die verheven manifestatie ook een middel om met de 'wind' het alom aanwezige water op die eerste scheppingsdag te laten drogen.

Vertaling als gebruiksvoorwerp

Deze beschouwing over dat ene woord in Genesis is dus onderdeel van de joodse exegese die toch op wat anders duidt dan sec vertalen. Maar als we zo omgaan met de Bijbel komt er nooit een handzame vertaling. Er ontstaan dan opnieuw meters en meters boekenplank die niet zonder meer op zondag onder de arm mee zijn te nemen naar de kerk of op zaterdag naar de synagoge.

Dus dan komt ook de vraag naar voren wat deze (verbeterde) NBV-editie voor de joodse gemeenschap betekent. Het antwoord hierop vinden we terug in de meest recente Thora-vertaling waar joods-Nederland – naast de Tanach-uitgave met de Hebreeuwse tekst en de daarbij aangepaste NBV-tekst (zie kader op pag. 15) – gebruik van maakt. Dat is de in 1970 verschenen 'gemakkelijke leesbare vertaling in modern Nederlands' van de hand van dr. Izaäk (Jitschak) Dasberg. De inleiding van dit qua

vertaling absolute meesterwerk *De Pentateuch in het Nederlands vertaald* begint met de zin: 'Dit boek is een gebruiksvoorwerp.' Voor de joodse gelovige is de vertaling een gebruiksvoorwerp. Weliswaar heel *essentieel* en heel waardevol, maar het blijft een 'gebruiksvoorwerp' om G'ds woorden en gedachten beter te kunnen verstaan. Met het vertalen is nooit het laatste woord gezegd. Eigenlijk alleen nog maar het eerste woord. Een kort citaat van Dasberg: 'Hij die een bijbelvers letterlijk, naar zijn uiterlijke vorm vertaalt is een leugenaar.' Ja, dat is nogal een uitspraak. 'Het kan zowel gevaarlijk als foutief zijn al vertalende langs de woorden heen te kruipen.'

Een vertaling is een belangrijk gebruiksvoorwerp om G'ds Geest beter te kunnen verstaan.

Toch heeft Dasberg, ook al had hij die visie, zich gewaagd aan een eigen vertaling. En terecht, een vertaling is immers een heel belangrijk gebruiksvoorwerp als sleutel om G'ds Geest beter te kunnen verstaan. De bescheiden blik die ik op een enkele pagina van de herziene versie van de NBV mocht werpen, sterkt mij in de overtuiging dat wat in de NBV21 voor ons ligt, voor iedere gelovige dan wel niet-gelovige geïnteresseerde een heel zinvol 'gebruiksvoorwerp' gaat zijn. En wat de joodse gemeenschap betreft? Ook voor haar heeft deze versie, als werktuig bij het vertalen vanuit het Hebreeuws, zeker een duidelijke functie. Maar, nogmaals: alleen als sleutel tot... De onderliggende lagen vanuit de mondelinge overlevering mogen ook met een handzame vertaling op tafel nooit buiten beeld blijven.

'Ik ben Ezau'

Een willekeurig ander voorbeeld. In Genesis 27 ontnemt Jakob zijn broer Ezau de eerstgeboortezegen. Getooid in de kleren van Ezau en zijn hals en armen bedekt met de behaarde vellen van het bokje staat hij voor zijn vader. 'Wie ben jij?' vraagt zijn vader? Jakob antwoordt: 'Ik ben Ezau, uw eerstgeboren zoon'. Dat is de vertaling vanuit de grondtekst. Maar dat is voor de verstaander van G'ds Thora niet voldoende. Met deze vertaling staat Jakob zijn vader voor te liegen. Hij is immers niet Ezau. Hij is Jakob. Wat zich hier werkelijk afspeelt is dat Jakob zijn vaders vraag wie hij is beantwoordt met: 'Ik ben het. Maar weet dat Ezau uw eerstgeborene is. Wilt u hem de zegen geven, dan is dat aan

u.' De mondelinge overlevering wil ons duidelijk maken dat Jakob zijn vader niet voor de gek wil houden. Dus wordt deze zin in tweeën gedeeld: 'Ik ben Jakob. Punt. Ezau is uw eerstgeborene.'

Om dit soort gedachtesgangen in exegese te kunnen volgen, moet de bijbellezer wel enigszins bekend zijn met hoe het jodendom omgaat met de mondelinge overlevering. De opstap daarnaartoe is natuurlijk een goed toegankelijke bijbelvertaling. Ik kijk daarom uit naar het verschijnen van deze nieuwe editie, die heel veel mensen daarbij behulpzaam kan zijn. ■

Lody B. van de Kamp (BEd.) is rabbijn te Amsterdam.

***Tanach*-uitgave met de NBV**

De NBV was en is een interconfessionele bijbelvertaling voor kerken en voor de joodse gemeenschap. Joodse deskundigen waren nauw betrokken bij de totstandkoming ervan.

In 2007 publiceerden de Stichting Sja'ar en het NBG de *Tanach*, een uitgave die de Hebreeuwse brontekst parallel met de Nederlandse vertaling bevat. Een bijzonderheid van deze uitgave is de spelling van namen in de vertaling: die volgt de joodse uitspraak. De Godsnaam wordt weergegeven als de Eeuwige, zoals in joodse kring gangbaar is.

Het NBG hoopt dat er op termijn ook een *Tanach*-editie met de NBV21 zal verschijnen.

De *Tanach* is te vinden in:
shop.bijbelgenootschap.nl/product/tanach/

Genesis 49:4: verraderlijk als water

Een nieuw inzicht in de NBV21

Raymond de Hoop

In de zegenspreuk in Genesis 49:3-4 wordt Ruben bestraft omdat hij zich vergreep aan Bilha, Jakobs bijvrouw. Het Hebreeuws gebruikt hier een zeldzaam woord, pachaz, in een vergelijking: 'pachaz als water'. Door de eeuwen heen blijkt dit woord moeilijk te vertalen te zijn en daardoor is de vergelijking '... als water' moeilijk te begrijpen. De NBV21 maakt gebruik van recent exegetisch onderzoek om dit probleem op te lossen. Dit artikel licht toe welke nieuwe inzichten er achter deze verbetering in de NBV21 zitten.

In Genesis 49 neemt aartsvader Jakob op zijn sterfbed afscheid van zijn twaalf zonen. Ook aan Ruben geeft hij een ‘zegen’. Wat hij daarin Ruben aanwrijft, is in de NBV21 trefzekerder vertaald dan in de NBV.

Jakob heeft in dit hoofdstuk voor ieder van zijn zonen een ‘zegen’ (Genesis 49:28). Maar in deze ‘zegenspreuken’ rekent hij ook af met zijn drie oudste zonen Ruben, Simeon en Levi, die hem ooit schoffeerden. Zo wordt als eerste met de oudste zoon Ruben afgerekend, omdat hij sliep met Bilha, de bijvrouw van zijn vader (Genesis 35:22). In het tweede deel van deze ‘zegenspreuk’ wordt in het Hebreeuws een lastig woord gebruikt, en bovendien in een vergelijking die voor westerse mensen niet meteen duidelijk is.

Dit tweede deel van Rubens ‘zegen’ is in de NBV uit 2004 als volgt vertaald:

Onstuimig ben jij als het water –
nee, jij zult de voornaamste niet zijn,
want jij hebt je vaders bed beslapen,
je vaders legerstee ontwijd.
Hij heeft mijn bed beslapen! (Genesis 49:4)

Het woord ‘onstuimig’ is de weergave van het Hebreeuwse woord *pachaz*. De keuze voor ‘onstuimig’ (NBV, Willibrordvertaling, Herziene Statenvertaling) komt overeen met andere vertalingen zoals ‘gij die opbruist’ (NBG-vertaling 1951, voortaan: NBG 1951) of ‘ge zijt een schuimende beek’ (Canisiusvertaling). Uit het geheel blijkt dat dit ‘onstuimig’ negatief zou moeten zijn, maar ‘onstuimig’ heeft niet per se een negatieve betekenis in het Nederlands. Zo lezen we bijvoorbeeld in Hooglied 5:4 (NBG 1951): ‘mijn hart werd onstuimig over hem’, waar het woord ‘onstuimig’ wel met seksualiteit te maken heeft maar absoluut niet negatief bedoeld is.

De stam van het woord *pachaz* wordt nog driemaal in de Hebreeuwse Bijbel gebruikt en de NBV geeft het betreffende woord in die gevallen weer met ‘gewetenloos’ (Rechters 9:4, Sefanja 3:4) en met ‘aanmatigende praatjes’ (Jeremia 23:32).¹ Beide weergaven zijn zeker negatief, maar ‘gewetenloos’ en ‘aanmatigende praatjes’ zijn geen synoniemen van elkaar, noch van ‘onstuimig’. Ook zijn deze drie begrippen niet op een of andere manier aan elkaar gerelateerd en zou de weergave ‘onstuimig’ in de andere teksten niet passen als een negatieve term, en vice versa.

Dit betekent dat de stam *pachaz* inconsistent is weergegeven en dat de weergave ‘onstuimig’ in Genesis 49:4 feitelijk uit de vergelijking ‘als water’ is afgeleid.²

De inconsistente weergave van de stam *pachaz*, die we in meer vertalingen zien,³ toont hoe onzeker vertalers zijn met betrekking tot de betekenis van de stam *pachaz*. Die onzekerheid zien we terug vanaf de oudste vertalingen tot in de meest recente woordenboeken.

De moeilijkheden kunnen worden opgehelderd door drie dingen nader te bekijken. Allereerst is er de vraag: wat was Rubens vergrijp waarop deze bestraffende spreuk reageert? Vervolgens: wat kunnen we afleiden uit de drie andere plaatsen waar de stam *pachaz* voorkomt? En tot slot: hoe kunnen we de vergelijking ‘*pachaz* als water’ het beste opvatten? We zullen zien dat de antwoorden op deze drie vragen in dezelfde richting wijzen: *pachaz* betekent iets als ‘verraderlijk, bedrieglijk, onbetrouwbaar’.

Rubens vergrijp

Om te begrijpen wat de woorden in Genesis 49:4 betekenen, moeten we eerst bekijken wat de betekenis van Rubens daad is geweest waarvoor hij nu door zijn vader veroordeeld wordt. In onze tijd met berichten over misbruik binnen families en daarbuiten (#MeToo) klinkt dit korte verhaal over Ruben heel anders dan in die tijd, waardoor de implicatie van het verhaal ons ontgaat.

Het hebben van gemeenschap met de (bij)vrouw van iemands vader wordt in Leviticus 20:11 beschreven als het ‘onteren van zijn vader’ (vergelijk ook Deuteronomium 23:1), waarop zowel voor de man als voor de vrouw (!) de doodstraf stond. Dit ‘onteren van zijn vader’ geeft al het grote cultuurverschil weer tussen toen en nu, waarbij niet gekeken wordt naar de vrouw die onteerd wordt. Met betrekking tot Rubens gemeenschap met Bilha, de bijvrouw van zijn vader, schrijft H. Jagersma:

Een dergelijke handelwijze met de (bij)vrouw(en) van een ander wordt in enkele teksten gezien als een poging om iemands positie over te nemen (...). Wat Ruben hier doet, houdt in dat Ruben als oudste zoon al bij voorbaat de plaats van zijn vader poogt in te nemen.⁴

Het ‘in bezit nemen’ van zijn vaders bijvrouw wordt hier gezien als een greep naar de macht. Dat dit in de tijd van de Bijbel zo gezien werd, zien we terug in het verhaal over Absaloms rebellie. Daar wordt hem aangeraden de bijvrouwen van zijn vader in bezit te nemen om zodoende zijn vader te vernederen (2 Samuel 16:20-22). Ook de

boze reacties van Isboset in 2 Samuel 3:6-8 en die van Salomo in 1 Koningen 2:17, 20-22 zijn tegen deze achtergrond te verklaren. Ten slotte wijst het 'in bezit nemen' van de vrouwen van Saul door David (2 Samuel 12:8) ook op het nemen van de macht door de opvolger.⁵ Het is hier van belang om te concluderen dat een dergelijke actie niet een seksueel gemotiveerde daad is maar een door machtspolitiek gemotiveerde daad.⁶ Voorgaande laat zien dat het van fundamentele betekenis is om de culturele achtergrond van de Bijbel bij het lezen te betrekken, aangezien wij in deze tijd de tekst met heel andere ogen lezen. Deze korte episode en de bestraffing daarvan in Genesis 49:4 refereren niet zozeer aan een seksueel vergrijp (incest, misbruik), maar aan een oudste zoon die de positie van zijn vader niet respecteerde, maar diens positie vroegtijdig trachtte te veroveren.⁷

***Pachaz* in de Hebreeuwse Bijbel**

De oude vertalingen blijken al te worstelen met de vraag wat *pachaz* betekent. In Genesis 49:4 gaan ze verschillende kanten op.⁸ De Septuagint leest *exubrisas*, 'roekeloos, turbulent (van een rivier)'; Targoom: *d'zlt lqbyl 'pk*, '(voort-)gaand in eigen richting';⁹ Pesjitta: *t'yt*, 'dwalen'; Vulgaat: *effesus*, 'uitgieten'. Hoewel ze uiteenlopende oplossingen bieden, is de overeenkomst dat ze allemaal een *ad hoc* vertaling lijken te geven die is afgeleid uit de vergelijking 'als water'. De achtergrond van het gebeuren (Rubens daad) en de implicatie daarvan zoals in de voorgaande paragraaf beschreven, speelt daarbij geen rol.

Laten we nu, als vervolgstap, de drie andere teksten met de stam *pachaz* erbij halen. In Rechters 9:4 lezen we: 'met dat geld huurde Abimelech een legertje *gewetenloze avonturiers*' (NBV).¹⁰ Hier wordt de stam *pachaz* in combinatie gebruikt met het woord *rēq*, 'leeg, gewetenloos'. 'Avonturiers' (ook in Rechters 11:3) is de weergave voor '*anashim rēqim*, letterlijk 'mannen van leegte' (vergelijk 2 Kronieken 13:7, 'leeglopers'). Het woord *wpochazim* (van de stam *pachaz*) wordt in de NBV weergegeven met 'gewetenloze'.¹¹ In Jeremia 23:32 wordt het woord *pachazōt* (van de stam *pachaz*) gekoppeld aan het nomen *sjeqer*, 'leugen, vals getuigenis':¹² 'profeten die misleidende (< *sjeqer*) dromen profeteren en mijn volk met hun leugens (*sjeqerim*) en aanmatigende praatjes (*pachazōt*) bedriegen' (NBV).¹³ In Sefanja 3:4 wordt de stam *pachaz* eveneens op profeten betrokken, nu in combinatie met *bogdōt*, 'verraad, bedrog':¹⁴ 'haar profeten zijn gewetenloze (*pochazim*) bedriegers ('*anshē bogdōt*') (NBV).¹⁵

Wat opvalt is dat de vertalingen, zowel de oude als de moderne, worstelen met de stam *pachaz*: het lukt niet om er een eenduidige betekenis aan te geven. Zo heeft NBV drie duidelijk verschillende weergaven ('onstuimig', 'gewetenloos', 'aanmatigende praatjes').¹⁶ Toch bieden de drie teksten buiten Genesis 49 een opvallende overeenkomst: de stam *pachaz* is steeds gekoppeld aan woorden die een moreel laakbare instelling weergeven, zoals 'leegte', 'leugen', 'verraad' of 'bedrog'. Daarop voortbouwend hebben recente wetenschappelijke studies inderdaad laten zien dat de stam *pachaz* de betekenis heeft van 'bedriegen, geslepen zijn',¹⁷ 'onbetrouwbaar',¹⁸ of zoals sommige bijbelvertalingen weergeven 'onstabiel'.¹⁹ Gewapend met dit inzicht gaan we nu kijken naar de vergelijking met water.

Wat als water?

Het parallel gebruik van de stam *pachaz* met *bogdōt* ('verraad, bedrog') in Sefanja 3:4 kan verhelderend werken om de vergelijking met water beter te begrijpen. De stam van dit laatste woord *bogdōt* is *bagad*, 'verraderlijk handelen, verraderlijk verlaten'.²⁰ Deze stam wordt in Job 6:15 gebruikt voor een vergelijking die overeenkomt met Genesis 49:4: 'Mijn broeders zijn onbetrouwbaar (*bogdōē*) als een beek (*kemō-nachal*), als de waterloop van beken die wegvloeien' (NBS 1951). Uit de gehele beschrijving in Job 6:15-20 blijkt hoe verraderlijk water en waterstromen in het Nabije Oosten zijn, waardoor mensen bedrogen uitkomen (vers 20): 'Maar hun vertrouwen wordt beschaamd, daar aangekomen zien ze zich bedrogen' (NBV).²¹

Bij de vergelijking 'als water' is het opnieuw van groot belang om rekening te houden met het verschil tussen ons Nederlandse waterlandschap en het deels woestijnachtige landschap van de bijbelschrijvers. Water, bronnen en rivieren worden in de Hebreeuwse Bijbel gebruikt als grootheden om iets mee te vergelijken. Zo kan water in de woestijn het beeld zijn van een nieuwe toekomst (bijvoorbeeld Jesaja 41:18, 43:20). Echter, meestal wordt water gebruikt als het beeld voor een vloeibare substantie, die gemakkelijk wegvloeit, verdwijnt, in combinatie met werkwoorden als 'ver- of uitgieten', 'stromen', 'storten', 'weglopen' (bijvoorbeeld Deuteronomium 12:16, Jozua 7:5, 2 Samuel 14:14, Hosea 5:10, Amos 5:24, Micha 1:4, Psalm 22:15, Job 11:16).²²

Water is in het Nabije Oosten een belangrijk element om te overleven. De zekerheid van het voorhanden zijn van water is van levensbelang. Daardoor kan het water ook gebruikt worden in vergelijkingen voor zaken waarop men hoopt en vertrouwt, maar waar dat vertrouwen beschaamd wordt.²³ Dit is het beeld dat in de eerder aangehaalde

passage van Job 6:15-20 naar voren komt, waarbij de vrienden van Job vergeleken worden met waterstromen in de woestijn, die onbetrouwbaar blijken te zijn en zomaar kunnen verdwijnen. Dit beeld kan zelfs toegepast worden op God, zoals blijkt uit Jeremia 15:18: 'U hebt mij teleurgesteld, als een drooggevalle beek, als onbetrouwbaar water' (NBV21).²⁴ Waterbeken kunnen bedriegen (*kazav*) en water kun je niet vertrouwen (*lō ne'emanoe*); maar water zelf kan ook bedriegen of niet, zoals blijkt uit Jesaja 58:11b: 'een bron waarvan het water nooit opdroogt (*lō-jekazvoe < kazav*)' (NBV), letterlijk 'water dat niet bedriegt'.

De overeenkomstige vergelijking in Genesis 49:4 '*pachaz* als water' en Job 6:15 'onbetrouwbaar als een beek' enerzijds, en het feit dat *pachazim* en *bogdōt*, 'verraad, bedrog', als parallel begrippenpaar wordt gehanteerd in Sefanja 3:4 anderzijds, laat zien dat deze beide woorden min of meer synoniemen zijn.²⁵ Verder, het gebruik van de stam *pachaz* bij 'mannen van leegte' (> 'leeglopers' > 'schurken', NBV21) in Rechters 9:4 en 'leugens' in Jeremia 23:32 laat zien dat *pachaz* sterk met dergelijk negatief gedrag verwant is. Op grond hiervan ligt het voor de hand voor de stam *pachaz* een betekenis 'verraden, onbetrouwbaar zijn, bedriegen' aan te nemen overeenkomstig met de stam *bagad* (vergelijk Jesaja 21:2, 24:16, 33:1, Psalm 25:3, 59:6, 73:15). Dit sluit goed aan bij hoe Ruben zich als oudste zoon verraderlijk gedragen heeft ten opzichte van zijn vader Jakob, door met diens bijvrouw Bilha te slapen (Genesis 35:22).

Conclusie

Zoals we gezien hebben, werd vanaf de oude vertalingen het woord *pachaz* in Genesis 49:4 met name geïnterpreteerd vanuit de vergelijking 'als water' en niet vanuit het gebruik van de stam *pachaz* in de Hebreeuwse Bijbel. Hierdoor ontstond een discrepantie tussen de weergave van de stam *pachaz* in Genesis 49:4 enerzijds en die in Rechters 9:4, Jeremia 23:32 en Sefanja 3:4 anderzijds. Uit het voorgaande kunnen we nu het volgende concluderen:

- Het misbruik door Ruben moet gezien worden als een greep naar de macht binnen de familie. Het woord *pachaz* typeert Ruben niet als een impulsief, onstuimig persoon die zichzelf niet in de hand heeft, maar als een onbetrouwbare oudste zoon die een greep deed naar de positie van familiehoofd.
- Water en beken worden in de Hebreeuwse Bijbel veelal beschreven als bedrieglijk en onbetrouwbaar.
- De stam *pachaz* moet als een synoniem van *bagad*, 'verraden, on(be)trouw(baar), bedriegen' gezien worden.

Het werkwoord ‘verraden’ en de daarvan afgeleide vormen ‘verraderlijk’ en ‘verraderlijkheid’, en ‘bedriegen’ en de daarvan afgeleide woorden, passen goed in de besproken teksten als vertaling voor de stam *pachaz* in het Nederlands. Voor Genesis 49:3-4 is de keuze op de eerste mogelijkheid gevallen en levert dit de volgende weergave op in de NBV21:

Ruben, mijn eerstgeborene ben jij,
de eerste vrucht van mijn manlijke kracht,
in fierheid en macht de voornaamste –
maar *verraderlijk als water*.
Nee, jij zult niet de voornaamste zijn,
want jij hebt je vaders bed ontwijfd.
Hij heeft mijn bed beslapen!

Bij de profeten is in de NBV21 de keuze gevallen op woorden die afgeleid zijn van ‘bedriegen’. Daarmee wordt de aanklacht tegen de valse profeten ook veel concreter, we vinden bij hen niets anders dan leugen en bedrog. Zo lezen we nu in Jeremia 23:32:

Ik zal ze straffen – spreekt de HEER –, die profeten die leugenachtige dromen vertellen, want met hun leugens en *bedrog* misleiden ze mijn volk.

Ook in Sefanja 3:4 zien we dat de aanklacht aangescherpt is, de profeten zijn niet te vertrouwen want het zijn leugenaars en bedriegers:

Haar profeten zijn leugenaars en *bedriegers*,
haar priesters ontwijden wat heilig is
en doen de wet geweld aan.

Deze kwestie laat zien wat het kan opleveren als vertalingen gebruikmaken van nieuwe wetenschappelijke inzichten. ■

Dr. R. de Hoop is oudtestamenticus en predikant in de Protestantse Kerk in Nederland.

NOTEN

- ¹ De stam *pachaz* lijkt nog eenmaal voor te komen in een bijbelhandschrift uit Qumran (4QSam^b), maar dat is hoogstwaarschijnlijk een schrijffout; zie R. de Hoop, '1Samuel 20:34a according to 4QSam^b (4Q52). An Assessment' in: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 132 (2020), 121-126.
- ² Zo C. Westermann, *Genesis 37-50*, Biblischer Kommentar I/3, Neukirchen 1982, 254, die schrijft dat deze betekenis voor dit werkwoord verder niet voorkomt en alleen ontleend wordt aan de vergelijking *als water*.
- ³ Zo bijvoorbeeld ook NBG 1951 met respectievelijk 'opbruisen', 'vermetel zijn', 'woordenkramerij', 'woordenkramers'.
- ⁴ H. Jagersma, *Genesis 25:12-50:26*, Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel, Baarn 1996, 139.
- ⁵ Zie verder R. de Hoop, *Genesis 49 in its Literary and Historical Context*, Oudtestamentische Studiën 39, Leiden 1998, 351, met noot 166.
- ⁶ Zie ook N.M. Sarna, *Genesis*, The Jewish Publication Society Torah Commentary, Philadelphia 5749/1989, 245.
- ⁷ Sarna, 244-245.
- ⁸ De exacte schrijfwijze van *pachaz* in Genesis 49:4 is omstreden, maar dit heeft voor de vraag naar de betekenis van de stam geen consequenties. De Masoretische Tekst vocaliseert het als een zelfstandig naamwoord, de oude tekstgetuigen (Samaritaanse Pentateuch, Septuagint, Targoem, Pesjitta, Vulgaat) hebben een werkwoord. In beide gevallen typeert de stam *pachaz* Ruben.
- ⁹ Mogelijk heeft de Targoem hier de letters van *pachaz* omgedraaid naar *chapaz*, 'voorthaasten', om een begrijpelijke interpretatie van de tekst te krijgen; zie R.P. Gordon, 'Targum Onkelos to Genesis 49:4 and a Common Semitic Idiom' in: *Jewish Quarterly Review* 66 (1976), 224-226.
- ¹⁰ L. Koehler, W. Baumgartner & J.J. Stamm, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament (HALOT)*, translation and edition M.E.J. Richardson, Leiden 1994-2000, 1228-1229.
- ¹¹ Septuagint vertaalt *thambouménous*, 'alarmerend, angstaanjagend'; Targoem *baqrin*, 'lichtzinnig, onnadenkend'; Pesjitta *pachaz'a* (< *pachaz*); Vulgaat *vagos*, 'rondtrekkend'.
- ¹² *HALOT*, 1648.
- ¹³ Septuagint leest *plánois*, 'fouten, dwalingen'; Targoem *baqroet*, 'lichtzinnigheid, onnadenkendheid'; Pesjitta *pachazót'a* (< *pachaz*); Vulgaat *miraculis*, 'wonderen'.
- ¹⁴ *HALOT*, 108.
- ¹⁵ Septuagint vertaalt *pneumatofóroi*, 'tocht van wind'; Targoem *sjiqrā*, 'leugen'; Pesjitta *pachazin* (< *pachaz*); Vulgaat *vesani*, 'wild'.
- ¹⁶ NBG 1951 heeft drie weergaven, zie noot 3. In de Duitse vertalingen zien we net als in de Nederlandse vertalingen verschillende weergaven voor het woord, in de Zürcher Bibel 2019, bijvoorbeeld, vinden we respectievelijk 'überschäumend',

‘freche’, ‘geflunker’ en ‘leichtfertig’. Engelse vertalingen hebben vaak een meer consistente weergave, met weliswaar een belangrijk verschil tussen Genesis 49:4 en de overige drie vindplaatsen; vgl. bijvoorbeeld JPS Tanakh 99 (JPS) en New Revised Standard Version (NRSV): ‘unstable’ (Genesis 49:4) en ‘reckless(-ness)’ anderzijds. Voor de oude vertalingen zie de noten 11, 13 en 15.

- ¹⁷ R. de Hoop, ‘The Meaning of *phz* in Classical Hebrew’ in: *Zeitschrift für Althebraistik* 10 (1997), 16-26; R. de Hoop, *Genesis 49*, 89-90; A.D. Rubin, ‘Genesis 49:4 in Light of Arabic and Modern South Arabian’ in: *Vetus Testamentum* 59 (2009), 499-502.
- ¹⁸ H. Seebass, *Genesis III: Josephsgeschichte (37,1–50,26)*, Neukirchen-Vluyn 2000, 165, 167, ‘unbeständig’.
- ¹⁹ King James Version; JPS; NRSV.
- ²⁰ *HALOT*, 108.
- ²¹ Vergelijk Ph. Reymond, *L'eau, sa vie et sa signification dans l'Ancien Testament*, Supplements to Vetus Testamentum 6, Leiden 1958, 108.
- ²² Reymond, 107-116.
- ²³ Reymond, 114-115.
- ²⁴ De NBV 2004 vertaalde deze tekst nog vrij eufemistisch: ‘U hebt mij teleurgesteld, als een beek die drooggevallen is.’ Letterlijk staat er: ‘U bent zeker een bedrieglijke beek, water dat niet te vertrouwen is.’ Vergelijk bijvoorbeeld ook Micha 1:14, waar de NBG 1951 voor *akbzav* ‘leugenbeek’ had. Het woord *akbzav* is afgeleid van de stam *kazav*, ‘liegen, teleurstellen’ (*HALOT*, 468).
- ²⁵ Belangrijk is ook het feit dat in Genesis 49:4 en Sefanja 3:4 het werkwoord ‘ontwijden’ (*chala*) gehanteerd wordt om de daden van respectievelijk Ruben en Jeruzalem te typeren.

Ruben, mijn
eerstgeborene
ben jij, de eerste
vrucht van mijn manlijke
kracht, in fierheid en macht
de voornaamste – maar
verraderlijk als water.

Ware liefde vraagt om ruimte

Het Nieuwe Testament is niet door Jezus zelf geschreven. Het is niet eens opgetekend uit zijn mond. Geen van de vier evangelisten werd door Hem aangesteld als chroniqueur van zijn leven, laat staan dat Hij inzage in hun teksten heeft gehad en ze heeft kunnen aanvullen en corrigeren. Paulus en andere brieveschrijvers fluistert Hij zijn woorden niet in, Johannes' Openbaring is geen weergave van een verhaal dat Jezus bij leven vertelde. Nergens zegt Hij dat over Hem en zijn woorden, werken en wonderen niet geschreven mag worden, maar dat is heel wat anders dan een aanmoediging om het wel te doen. Aanwijzingen voor een eredienst geeft Hij evenmin. Hoogstens stelt Hij bijvoorbeeld doop en avondmaal in, schenkt Hij het Onzevader als universeel gebed en roept Hij zijn leerlingen op om vissers van mensen te worden en ze op de weg ten leven te leiden, een weg die Hijzelf is. Jezus' eigen referenties aan het Oude Testament, dat dan natuurlijk nog niet die naam draagt, en die van de evangelisten die regelmatig vermelden dat een bepaalde gebeurtenis mag worden opgevat als een vervulling van de messiasverwachting van de profeten, maken het begrijpelijk dat deze boeken opmaat en onderdeel zijn geworden van de christelijke Bijbel, al kun je je ook hierbij afvragen of dit Jezus' bedoeling is geweest.

Soms probeer ik, nog voordat ik ga lezen, om dit alles helder te beseffen. Dat is geen relativering: het houdt me veeleer bij de les. De auteurs van de boeken poogden met woorden hun grootse ervaringen met Jezus te benaderen of noteerden van zijn uitspraken en parabels alleen dat wat ze zelf meenden gehoord en begrepen te hebben, wetend dat dit nog niet de helft was van wat Jezus ze daarmee – veelal impliciet – toevertrouwde. Aan het waarheidsgehalte van de verhalen twijfelen, overigens geen zonde, is iets heel anders dan de bereidheid ze 'voor waar' te houden en daarbij dan toch in acht te nemen dat het hier om interpretaties gaat die in de loop der eeuwen zelf ook weer vele malen zijn vertaald, hertaald, geïnterpreteerd. Mensenwerk dus, maar niet als in: 'slechts mensenwerk'.

Dat Jezus zo opvallend weinig zegt over de middelen waarmee en de manieren waarop zijn leven en werk dienen te worden verspreid en doorgegeven, mag je misschien opvatten als blijk van een

onvoorstelbaar groot vertrouwen in de vrijheid van mensen en in ieders unieke, authentieke ontvankelijkheid voor de werking van de heilige Geest. Tot op heden is dat vertrouwen vaak geschaad. Met de beste bedoelingen, maar dan nog. Door degenen die zich opwierpen als schatbewaarders van concreet, onveranderlijk 'erfgoed' en als schriftgeleerden. Uitgerekend de beroepsgroep waar Jezus gedurende zijn korte leven het vaakst mee overhoop lag, of correcter: de beroepsgroep met Hem. Apart.

Bijbellezing zou gebaat kunnen zijn bij de woorden die de verrezen Christus tot Maria Magdalena spreekt, nadat ze inziet dat degene die ze voor de tuinman houdt, haar dierbare meester is: 'Raak Me niet aan.' Of: 'Houd Me niet vast.' *Noli me tangere*. Houd wat afstand, wijk, neem een beetje af. Op deze wijze kan de levende, ware liefde tot verschijning komen, in de verhalen, maar zeker ook daarbuiten, en kun je merken hoe je zelf wordt aangeraakt. Het is niet de geschreven boodschap die inspireert, maar de Mensenzoon die de schrijvers inspireerde – en door hun getuigenissen ook het hart van de lezer weet te vinden. Om geïnspireerd te kunnen worden is ruimte nodig. Ademruimte. Vruchtbare, omgeploegde aarde. Die moeten we wél zelf scheppen, iedere keer weer. Snoeien, wieden, het pad vrijhouden voor wie er naar ons toekomt, en dit wil blijven doen.

Désanne van Brederode studeerde filosofie aan de VU. Sinds haar romandebuut schrijft ze, naast fictie, artikelen en essays over levensbeschouwelijke onderwerpen en geeft ze lezingen. In het voorjaar van 2021 verscheen bij Querido haar negende roman, *De tas*.

Laat mij bij
u schuilen,
want u
kunt voor ons
als lossier optreden.

Ruth in de NBV21

Mario Korpel en Heleen Zorgdrager

Het boek Ruth in de NBV21 bevat een aantal wijzigingen die voortvloeien uit kritiek op de vertaling die in 2004 verscheen. ‘Inclusief vertalen’ was een van de uitgangspunten van de NBV. Dat principe is in de NBV21 – in elk geval in het boek Ruth – nog consequenter toegepast. Maar een écht inclusieve vertaling kan nog een aantal stappen verder gaan.

Een moedige man en een moedige vrouw

Zowel van Boaz als van Ruth wordt in het Hebreeuws gezegd dat zij *chajjil* zijn. Dit wordt van Boaz gezegd in Ruth 2:1. Daar is in 2004 vertaald dat Boaz ‘een belangrijk man’ was. Voor Ruth in Ruth 3:1 was het geworden dat zij ‘een bijzondere vrouw’ was. Dit is een voorbeeld van seksisme in bijbelvertalen: er worden andere maatstaven gehanteerd op grond van iemands sekse. Het bijzondere in het boek Ruth is dat het een woord betreft dat daar maar tweemaal voorkomt. Dat zowel Ruth als Boaz worden aangeduid als *chajjil*, laat de lezer al zien dat ze kennelijk aan elkaar gewaagd zijn, en bovendien een goede match vormen. In de NBV21 komt dit nu duidelijker naar voren doordat *chajjil* beide keren hetzelfde is vertaald: ‘moedig’.

God in het boek Ruth

We kunnen er niet omheen dat de NBV21 de keuze gemaakt heeft voor het opnieuw exclusief weergeven van de onuitsprekelijke eigennaam van de God van Israël (JHWH) met ‘HEER’. Het kan anders, zoals de *Bibel in gerechter Sprache* (BigS), het grote vertaalproject van Duitse feministische theologen, laat zien. De BigS geeft één mogelijke, genderneutrale vertaling, en zorgt zelf voor de nodige afwisseling door de bijbelboeken heen (*der Lebendige, die Lebendige, der Ewige, die Ewige, Ich-bin-da, Er/Sie*, etc.). Bovendien markeert BigS de plaatsen waar in het Hebreeuws de eigennaam van God staat met speciale accenten zodat lezeressen en lezers desgewenst een variant kunnen gebruiken. In het boek Ruth heeft het vertaalteam van BigS

consequent gekozen voor *die Eine*. Dat had in de NBV21 ook gekund (de Ene, in het Nederlands sekseneutraal), waarmee vermeden zou zijn dat er eenzijdig mannelijke associatie optreedt tussen het handelen van de HEER en het handelen van Boaz, die een paar maal als ‘heer’ wordt aangeduid (Ruth 2:13, 3:9). In Ruth 3:9 is dat een keuze van de vertalers. Naar eigen zeggen willen ze bij de ‘beleefdheidsstijl’ van de brontekst blijven. Dat roept wel de vraag op waarom dan twee keer Ruths aanduiding van zichzelf als dienaars is wegvertaald.

Het woord ‘schuilen’ is een knappe vondst.

Zware eed

In Ruth 1:17 zegt Ruth als een versterking van haar gelofte aan Naomi dat JHWH met haar mag doen wat Hij wil als zij zich er niet aan houdt. In 2004 was dat versimpeld tot: ‘De HEER is mijn getuige.’ Terecht is nu Ruths uitspraak over Gods hand in haar leven terug. Door de aanpassing is nu wel ‘Hij’ voor God toegevoegd.

Orpa

Inclusief bijbelvertalen heeft aandacht voor alle vormen van uitsluiting en achterstelling, niet alleen op basis van sekse, maar ook van etniciteit, ras, cultuur of religie. In dat licht hebben postkoloniale feministische theologen de vinger gelegd bij de marginalisering van het personage Orpa. *Native American* vrouwen herkennen zich in Orpa, die de beslissing neemt trouw te blijven aan haar volk en cultuur. Het verhaal zelf beschouwt dat als een goed overwogen keuze en veroordeelt die niet. Maar in vertalingen en uitleg is deze veroordeling versterkt aanwezig. De NBV21 is daarop geen uitzondering. De vertalers hebben het nodig gevonden om Naomi over Orpa te laten zeggen: ‘Kijk, je schoonzus gaat weer terug naar haar volk en haar *god*’ (Ruth 1:15). Door het weergeven van de *elohiem* naar wie Orpa terugkeert met ‘god’ en de *elohiem* aan wie Ruth zich wil verbinden met ‘God’ wordt er wellicht onbedoeld een denkbeeldige grens getrokken tussen de beide vrouwen van wie de één er helemaal bij hoort en de ander verder buiten beeld blijft. Tussen de lagere god van Orpa en de hogere God van Ruth. De vertaling brengt een hiërarchische orde aan die in de Hebreeuwse tekst niet direct zo te vinden is. Al moet eerlijkheidshalve wel toegegeven worden dat het voor de lezer lastiger lezen wordt wanneer bij het voorkomen van twee goden beide met kleine letter geschreven worden.

Schuilen onder Gods vleugel

Wat veel lezers heeft gestoord, was het wegvertalen van de ‘vleugel’ van Boaz in Ruth 3:9. Het woord ‘vleugel’ komt tweemaal voor in het boek. In Ruth 2:12 prijst Boaz de vreemdelinge Ruth dat ze meegekomen is met haar schoonmoeder om te schuilen onder de ‘vleugels’ van de God van Israël. Door de herhaling in Ruth 3:9 wordt die bescherming van God op subtiële wijze gelinkt aan de bescherming die Boaz biedt. Ruth zegt daar: ‘Sla *uw* vleugel om mij heen.’ In 2004 vertaald als: ‘Wilt u mij bij u nemen?’ Sowieso was dat voor menig lezer wel erg plat. Maar ook de woordherhaling was wegvertaald. De vertalers verdedigen dat het moeilijk is om te spreken over de ‘vleugel’ van Boaz. Daar hebben ze een punt. De lezer die niet is ingevoerd in de tale Kanaäns zou hier bij de vleugel van Boaz vermoedelijk eerder denken aan Boaz als virtuoze pianist of betrouwbare piloot. Voor de NBV21 is het de vertalers gelukt de vertaling begrijpelijk te houden en tegelijk het verband tussen God en Boaz te bewaren, namelijk door in beide teksten het woord ‘schuilen’ op te nemen. Een knappe vondst. Overigens wordt in de Bijbel het schuilen onder Gods vleugel verbonden aan het beeld – dat biologisch niet klopt, maar wel de waarneming was van mensen in de bijbelse tijd – dat het de moedervogel was die de jonkies leerde vliegen door ze uit het nest te laten duiken en hen vervolgens op te vangen met haar brede vleugels (Deuteronomium 32:11). Zowel God als Boaz krijgt dus moederlijke trekken door dit beeld, en de vertaling ‘schuilen’ biedt de lezer ruimte dit hier ook in te horen.

Ruth 2:12 en 3:9

NBV

[Boaz tegen Ruth:] ‘Moge de HEER je daarvoor rijkelijk belonen – de HEER, de God van Israël, onder wiens vleugels je een toevlucht hebt gezocht.’

[Ruth tegen Boaz:] ‘Wilt u mij bij u nemen, want u kunt voor ons als lossers optreden.’

NBV21

‘Moge de HEER je daarvoor rijkelijk belonen – de HEER, de God van Israël, onder wiens vleugels je bent komen schuilen.’

‘Laat mij bij u schuilen, want u kunt voor ons als lossers optreden.’

Genade vinden in iemands ogen of gewoon goeddoen?

Wat minder geslaagd is de aanpassing van de Hebreeuwse uitdrukking ‘genade vinden in iemands ogen’. In het boek Ruth komt dit driemaal voor. De vertalers hebben ervoor gekozen om te laten zien dat het met ‘goeddoen’ te maken heeft. Het woord ‘goed’ komt daarom op verschillende manieren terug:

Ruth 2:2 - iemand die mij *goedgezind* is

Ruth 2:10 - u behandelt mij *goed*

Ruth 2:13 - u bent *goed* voor mij.

Het is jammer dat hiermee het woord ‘ogen’ uit het oog is geraakt. Het Hebreeuws werkt veel met fysieke uitdrukkingen, zoals ook het Nederlands. Zo kennen wij uitdrukkingen als: ‘een oogje hebben op iemand’, ‘je oog ergens op laten vallen’, ‘oog hebben voor iemand’. Zeker de laatste uitdrukking zou hier goed gebruikt kunnen zijn:

Ruth 2:2 - iemand die oprecht oog voor mij heeft

Ruth 2:10, 13 - u hebt oprecht oog voor mij.

Naomi

De naam van Noömi is weer teruggezet naar Naomi, en menig bijbellezer zal hier blij mee zijn, want de klinkerverandering vormde een waar struikelwoord bij het hardop voorlezen. Bovendien is het mooi voor alle Naomi's in het land die nu geen verouderde naam meer dragen. Minder blij worden we ervan dat van Naomi ook in de NBV21 nog steeds wordt gezegd dat zij de zoon van Ruth ‘vanaf dat moment bleef verzorgen’ (Ruth 4:16). In de Bijbel staat één woord (*’omēn*, een tegenwoordig deelwoord van de stam *’aman*, ‘betrouwbaar zijn’) en dit komt slechts tweemaal voor vrouwen voor, hier en in 2 Samuel 3. Vijfmaal duidt het mannen aan, waarbij de NBV vertaalt: ‘voedstervader’ (Numeri 11:12), ‘voogd’ (2 Koningen 10:1, 5), ‘pleegvader’ (Ester 2:7) en ‘zij zullen je verzorgen’ (Jesaja 49:23). Gezien deze teksten zou ‘adoptiemoeder’ of ‘bonusmoeder’ hier logischer zijn, zoals ook de joodse JPS (1985) doet met *foster mother* en BigS met *Adoptivmutter*.

Stamboom of familie?

In het boek Ruth spelen vrouwen de hoofdrol en het slot is daarbij wat vreemd. Dat is een opsomming van vaders die zonen verwekken. Maar anders dan bij het Nederlandse woord ‘verwekken’ omvat de Hebreeuwse werkwoordsvorm (*’bōlid*, van het werkwoord *jalad*, ‘een

kind baren’) óók de activiteit van de moeder. Letterlijk staat er dat de mannen ervoor zorgen dat er gebaar kan *worden*. Het zou mooi zijn geweest als in de NBV21 ook deze stamboom wat meer inclusief zou zijn vertaald en zou hebben laten zien dat er zonder moeders geen kinderen zijn. In plaats van het eenzijdig masculiene ‘verwekken’ zou de taal van jonge vaders van nu gebruikt kunnen zijn, die na de geboorte van hun kind trots melden dat ze ‘vader zijn geworden’. Zo zou Ruth 4:21:

Boaz verwekte Obed

ook vertaald kunnen zijn als:

En Boaz werd vader van Obed.

Overigens verkeert het vertaalteam van de NBV21 hier wel in goed gezelschap, want zelfs de BigS vertaalt hier opvallend genoeg met *zeugen* (‘verwekken’). Daarentegen benadrukken veel klassieke Engelse vertalingen meer het familie-element met *to father* (‘vader worden van’) en NIV (1984) vertaalt in 4:18 de ‘nakomelingen van Perez’ als *this is the family of Perez* (dit is de familie van Perez). En zo blijkt maar weer hoe moeilijk vertalen altijd zal blijven. ■

Dr. M.C.A. Korpel is universitair hoofddocent Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit.

Prof. dr. H.E. Zorgdrager is hoogleraar systematische theologie en genderstudies aan de Protestantse Theologische Universiteit.

Daarom zal
ik verder
zwijgen,
nu vind ik troost voor
mijn kammervol bestaan.

Een ommekeer voor de ommekeer van Job

Job 42:5-6 in de NBV₂₁

Hans Debel

Vertalen is nooit vrijblijvend – ook en vooral wanneer het over de Bijbel gaat. Terecht gaan de revisoren van de NBV te werk met een talig uitgangspunt en trachten ze afstand te houden van particuliere theologische opvattingen. Toch hebben vertaalkeuzes veelal consequenties voor de interpretatie van de tekst. Het slot van het boek Job vormt hiervan een uitstekend voorbeeld. De wijzigingen in de gereviseerde NBV van Job 42:5-6 doen het gehele boek in een ander licht verschijnen.

Het laatste hoofdstuk van het boek Job heeft de allures van een dramatische ontknoping. Na het enigszins simplistische verhaal dat in de prozaische proloog werd verteld (Job 1-2), volgde een uitgesponnen poëtische dialoog tussen Job en zijn zogenaamde vrienden, die Job – en de lezers – de worsteling laat aangaan met traditionele verklaringen van het menselijke lijden (Job 3-27). In een indrukwekkend slotpleidooi had Job vervolgens God zelf uitgedaagd om hem van antwoord te dienen (Job 28-31). Daarop was vanuit het niets een vierde vriend op het toneel verschenen, Elihu, die zichzelf aanmatigde namens God te mogen spreken (Job 32-37). Uitgerekend op het moment dat Elihu de onbereikbaarheid van God in de verf had gezet, nam de HEER zelf dan toch het woord en liet Job vanuit een storm alle hoeken van de schepping zien (Job 38-41). Zo bereikt de zorgvuldig opgebouwde spanningsboog zijn hoogtepunt: hoe zal Job reageren op deze overweldigende goddelijke monoloog? Zijn verlangen om met God zelf te kunnen spreken is verhoord, maar hij heeft geen antwoord gekregen op zijn vragen over de zin van zijn lijden – althans niet rechtstreeks.

Een oud zeer

Van oudsher wordt Jobs ultieme replek gelezen als de uitdrukking van een ommekeer: de strijdlustige Job, die al die tijd zijn onschuld staande had gehouden, drukt zijn spijt uit en herroept alles wat hij gezegd heeft. Deze interpretatie steunt voornamelijk op het zesde vers, tevens het laatste waarin Job aan het woord komt. Over dit vers merkte Jan Fokkelman in zijn *Het boek Job in vorm* op dat weinig bijbelverzen ‘zo gemaltraiteerd en vals weergegeven’ zijn als dit, met een eerste gedeelte vol ‘gehannes’ en een tweede dat ‘misselijk makend, huilerig en laf’ wordt weergegeven.¹ Ook de NBV is in dit bedje ziek:

‘Daarom herroep ik mijn woorden en buig ik mij, zoals ik hier zit in het stof en het vuil.’

Andere Nederlandse vertalingen wekken eveneens de indruk dat Job uiteindelijk het onderspit moet delven:

‘Daarom verfoei ik mij, en ik heb berouw in stof en as.’
(Statenvertaling)

‘Daarom herroep ik en doe boete in stof en as.’ (NBG-vertaling 1951)

‘Alles herroep ik, over alles heb ik spijt, zittend in stof en as.’
(Herziene Willibrordvertaling 1995)

‘Daarom veracht ik mijzelf en heb berouw, in stof en as.’
(Herziene Statenvertaling 2010)

‘Daarom herroep ik en heb ik berouw, hier op stof en as.’
(Naardense Bijbel 2014)

Al deze vertalingen zijn schatplichtig aan de Vulgaat, die het vers weergeeft als ‘Daarom veracht ik mezelf en doe boete in stof en as’ (*idcirco ipse me reprehendo et ago paenitentiam in favilla et cinere*). In de voorbije decennia zijn oudtestamentici er echter in toenemende mate van overtuigd geraakt dat een vertaling in deze lijn in meerdere opzichten een gebrekkige weerspiegeling is van de Hebreeuwse tekst. Bovendien pleit ook het verdere verloop van het hoofdstuk tegen de interpretatie dat Job zijn schuld zou erkennen: verderop stelt God Job net in het gelijk tegenover zijn vrienden. Dit bracht de vertalers van de Bijbel in Gewone Taal (2014) ertoe om het tweede gedeelte van Jobs ultieme antwoord weer te geven als ‘nu heb ik troost gevonden voor mijn moeilijke leven’, terwijl ze het eerste gedeelte vóór vers 5 zetten als ‘ik zwijg verder’. Deze ontwikkelingen plaatsten de herzieners van de NBV voor de uitdaging om eveneens tot een meer brontekstgetrouwe

vertaling te komen en zich met beide voeten in het mijneveld van Job 42:6 te wagen.

Jobs ommekeer in vers 6

Van de zeven woorden die de Hebreeuwse tekst van vers 6 telt, leveren er (minstens) vier stof voor discussie – de resterende drie zijn een bijwoord en een voorzetsel dat tweemaal gebruikt wordt.

De voornaamste interpretatieproblemen situeren zich bij de twee gebruikte werkwoordsvormen. Van de eerste werkwoordsvorm nemen de revisoren met een meerderheid van de onderzoekers aan dat deze is afgeleid van de stam *ma'as*, en niet van *masas*, 'wegsmelten', die sommigen op basis van de Septuaginta naar voren schuiven. Gewoonlijk wordt *ma'as* vertaald als 'verwerpen', maar daarmee kan ook bedoeld worden op een stopzetting of een koersverandering. Wat Job precies verwerpt, wordt niet geëxpliciteerd. In deze context moet het werkwoord vermoedelijk worden opgevat als het staken van de pogingen om God tot de orde te roepen: Job ziet af van nog meer spreken. Dat hij afstand neemt van zijn beschuldigingen aan Gods adres, impliceert echter geenszins dat hij schuld erkent, zoals werd gesuggereerd door 'daarom herroep ik mijn woorden'. In de herziening is dan ook terecht geopteerd voor een neutralere vertaling in de lijn van de Bijbel in Gewone Taal: 'Daarom zal ik verder zwijgen.' Een vertaling met 'afzien van spreken' zou de grondtekst nog beter hebben weergegeven, maar botst op het bezwaar dat de tekst erdoor inboet aan kracht.

Dat hij afstand neemt van zijn beschuldigingen aan God, impliceert geenszins dat hij schuld erkent.

De tweede werkwoordsvorm zet als *perfectum consecutivum* de keten begonnen in het vorige versdeel voort. Het lijkt weinig twijfel dat deze vorm is afgeleid van de stam *nacham*, 'troosten', die ook elders in het boek voorkomt (zie Job 2:11, 7:13, 16:2, 21:34, 29:25, 42:11 – vergelijk tevens de afleidingen in 6:10, 15:11 en 21:2). Als *nif'al* – strikt genomen kan het echter ook om een *pi'el* gaan – betekent deze vorm 'troost vinden'. Job staakt dus niet zomaar zijn zoektocht, maar heeft een inwendige verandering ondergaan: hij heeft vrede genomen

Job 42:1-6, NBV21

¹Nu antwoordde Job de HEER:

²Ik weet dat niets buiten uw macht ligt
en geen enkel plan voor U onuitvoerbaar is.

³Wie was ik dat ik, door mijn onverstand, uw besluit wilde
toedekken?

Werkelijk, ik sprak zonder enig begrip,
over wonderen, te groot voor mij om te bevatten.

⁴U zei: “Luister, nu zal Ik spreken.
Ik zal je ondervragen, zeg Mij wat je weet.”

⁵Ik heb U horen spreken,
en nu heb ik gezien wie U bent.

⁶Daarom zal ik verder zwijgen,
nu vind ik troost voor mijn kommervol bestaan.’

met zijn situatie. Vreemd genoeg is in dit verband ook sprake van ‘stof’ (*āfār*) en ‘vuil’ (*ēfer*) – vaak in de lijn van de Septuaginta weergegeven als ‘stof en as’. Dit kan worden uitgelegd als een verwijzing naar zowel de plaats als de toestand waar(in) Job zich bevindt. Enerzijds werd aan het einde van de proloog melding gemaakt van het ‘vuil’ (*ēfer*) waarin Job neerzit (Job 2:8), en bestrooiden zijn vrienden zich met ‘stof’ (*āfār*) vooraleer ze een gesprek met hem aangingen (Job 2:12). Anderzijds komen beide woorden éénmaal samen voor in het slotpleidooi van Job, wanneer hij zich erover beklaagt dat hij aan ‘stof en vuil’ gelijk geworden is (Job 30:19). Het gaat, met andere woorden, om een subtiele aanduiding dat Job fysiek en mentaal opstaat uit zijn worsteling met het lijden. Sommigen zien hierin tevens een verwijzing naar de algemeen menselijke bestaanstoestand: tegenover God is de mens een nietig wezen. Dat valt echter moeilijk te rijmen met het feit dat het Job aldoor te doen was om de miserabele toestand waarin hij als individu terechtgekomen is. De herziening voegt dan ook terecht een persoonlijk voornaamwoord toe: ‘mijn kommervol bestaan’. Doordat ‘stof’ en ‘as’ verdwenen zijn in de vertaling, is het mogelijke verband met de proloog en/of Jobs slotpleidooi niet langer zichtbaar voor lezers. Daartegenover staat dat een letterlijke vertaling als ‘ik vind troost voor stof en as’ weinig begrijpelijk zou zijn zonder bijkomende duiding.

Een nieuw licht op vers 5

De nieuwe weg die Job naar eigen zeggen in vers 6 inslaat, wordt voorbereid in het voorafgaande vers. Dit vers verduidelijkt wat deze verandering in Jobs gemoedstoestand heeft teweeggebracht. De meeste vertalingen creëren een contrast tussen de twee onderdelen van dit vers door het zo voor te stellen dat Job God vroeger slechts kende van horen zeggen maar nu met eigen ogen heeft gezien. Dat was ook het geval in de NBV: 'Eerder had ik slechts over u gehoord, maar nu heb ik u met eigen ogen aanschouwd.' Een dergelijke interpretatie doet de grondtekst echter op verschillende punten geweld aan: het eerste versdeel bevat geen tijdsaanduiding; *over* God horen zou een andere zinsconstructie vergen; en er is geen reden om het verbindende *we'attāh* adversatief te vertalen. Beide versdelen lijken elkaar veeleer te versterken: doordat Job God met eigen oren heeft gehoord vanuit de stormwind, ziet hij nu wie God werkelijk is. Net als in het volgende vers opteert de revisie evenwel voor een vlottere Nederlandse vertaling naar de betekenis. De repetitieve Hebreeuwse constructie 'het horen van een oor' in het eerste versdeel wordt weergegeven door het bevestigende 'ik heb U horen spreken', wat als voordeel biedt dat het verband met Gods redevoeringen in de vorige hoofdstukken duidelijker oplicht. In het tweede versdeel geeft de neutrale toevoeging 'wie U bent' dan weer beter weer wat Job bedoelt met 'U zien met mijn ogen'.

Job 42:5-6

NBV

- ⁵ Eerder had ik slechts over u gehoord,
maar nu heb ik u met eigen ogen aanschouwd.
⁶ Daarom herroep ik mijn woorden en buig ik mij,
zoals ik hier zit in het stof en het vuil.'

NBV21

- ⁵ Ik heb U horen spreken,
en nu heb ik gezien wie U bent.
⁶ Daarom zal ik verder zwijgen,
nu vind ik troost voor mijn kommervol bestaan.'

Tot besluit

Aangezien een vertaling steeds de uitkomst is van een reeks concrete keuzes, valt op elke vertaling wel iets aan te merken. Dat geldt ook voor de gereviseerde tekst van Job 42:5-6. Alternatieven als de weergave van vers 6a als 'afzien van spreken' of een verwijzing naar 'stof en vuil' in 6b zijn wellicht aantrekkelijker voor brontekstkenners, terwijl neerlandici bijvoorbeeld kunnen aanvoeren dat er gangbaarder alternatieven bestaan voor 'kommervol'. Niettemin houdt deze herziening een aanzienlijke verbetering in ten opzichte van de oorspronkelijke NBV én van de meeste andere vertalingen in het Nederlandse taalgebied. Jobs laatste woorden komen niet langer neer op een herroeping van zijn claim een rechtvaardige te zijn, waardoor alles wat hij eerder had gezegd aan kracht inboet en het traditionele vergeldingsdenken op de valreep bevestigd lijkt. Deze verzen vormen integendeel een uitdrukking van de verandering die zich in Job heeft voltrokken: zich bewust geworden van de duistere kant van de schepping ziet Job ervan af om God ter verantwoording te roepen, en hij hervindt zijn vertrouwen in een God die hem ondanks zijn lijden nabij blijft. Die verandering maakt het nieuwe begin mogelijk dat in de verhalende epiloog staat beschreven. Dankzij deze herziene vertaling krijgen lezers van de Bijbel in het Nederlands eindelijk een adequate indruk van de werkelijke draagwijdte van Jobs ommekeer en kunnen we het boek Job voortaan waarderen als een coherent geheel. ■

Dr. H. Debel werkte als docent bijbelwetenschappen aan de Katholieke Universiteit Leuven en schrijft regelmatig voor het tijdschrift *Ezra*. Thans is hij directeur van de secundaire school Heilige Familie in Ieper, en verzorgt verschillende bijbelcursussen aan het Instituut voor Theologie en Pastoraal (ITP) te Brugge en het Hoger Diocesaan Godsdienstinstituut (HDGI) te Gent.

NOTEN

- ¹ Jan Fokkelman, *Het boek Job in vorm. Een literaire vertaling*, Amsterdam 2009, 257-258.

LITERATUUR

Een meer gedetailleerde bespreking van Job 42 is onder meer te vinden bij:

H. Debel, 'Van spijt geen spoor. Het laatste hoofdstuk van Job in zijn context' in: *Ezra. Bijbels tijdschrift* 50 (2019), 97-113.

D.J.A. Clines, 'The Wisdom of Job's Conclusion (Job 42:1-6)' in: G.J. Brooke & P. Van Hecke (red.), *Goochem in Mokum. Wisdom in Amsterdam* (Oudtestamentische Studiën, 68), Leiden/Boston 2016, 34-42.

T. Stordalen, 'The Canonical Taming of Job (Job 42:1-6)' in: J. Jarick (red.), *Perspectives on Israelite Wisdom. Proceedings of the Oxford Old Testament Seminar*, London/New York 2016, 187-207.

P. van der Lugt, 'Who Changes His Mind about Dust and Ashes? The Rhetorical Structure of Job 42:2-6' in: *Vetus Testamentum* 64 (2014), 623-639.

M.V. Fox, 'God's Answer and Job's Response' in: *Biblica* 94 (2013), 1-23.

A. Prideaux, 'The Repentance of Job in 42:1-6. Another Look at a Perplexing Text' in: *Reformed Theological Review* 70/1 (2011), 26-36.

J. Fokkelman, *Het boek Job in vorm. Een literaire vertaling met toelichtingen*, Amsterdam 2009, 257-260.

T. Krüger, 'Did Job Repent?' in: T. Krüger e.a. (Hrsg.), *Das Buch Hiob und seine Interpretationen* (Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments, 88), Zürich 2007, 217-229.

E.J. van Wolde, 'Job 42,1-6. The Reversal of Job' in: W.A.M. Beuken (ed.), *The Book of Job* (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, CXIV), Leuven 1994, 223-250.

P.A.H. de Boer, 'Haalt Job bakzeil?' in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 31 (1977), 181-194.

D. Patrick, 'The Translation of Job xlii 6' in: *Vetus Testamentum* 26 (1976), 369-371.

Dit heb ik met
hart en ziel
onderzocht:

'Onder duizend mensen
vond ik er maar één die
ook werkelijk een mens
was, en dat was geen
vrouw.' Maar ik zag dat
nooit bevestigd.

Prediker 7:26-29 opnieuw vertaald

Jaap van Dorp

Een van de kritische reacties bij het boek Prediker in de NBV betrof Prediker 7:26-29. Waarom, zo luidde de kritiek, wordt dit de lezer voorgeschoteld als de visie van Prediker zelf? Recent onderzoek heeft toch laten zien dat Prediker hier een uitspraak uit zijn tijd aanhaalt en daarvan afstand neemt?

In dit artikel licht ik de NBV21-versie van Prediker 7:26-29 toe, waarbij ik aangeef hoe het onderzoek naar deze kwestie de vertaalbeslissingen in deze passage heeft beïnvloed.

De kwestie

Prediker 7:26-29 klinkt bijzonder vrouwonvriendelijk, met zinnen als 'En wat ik vind is altijd weer een vrouw die bitterder dan de dood is, die een valstrik is' (Prediker 7:26) en 'Onder duizend mensen vond ik er maar één die ook werkelijk een mens was, maar het was geen vrouw' (Prediker 7:28).

Een van de zwaartepunten van de revisie van de NBV was inderdaad het beoordelen van (nieuwe) exegetische inzichten. Deze passage bleek een prachtige kwestie. Het is de vraag of de auteur in Prediker 7:26 en 28 zijn eigen opvatting weergeeft of een vrouwonvriendelijke uitspraak van anderen citeert, om die vervolgens als onjuist aan de kaak te stellen. Negatieve uitspraken over vrouwen zijn onder de filosofen van de klassieke oudheid, onder de wijzen van het Oude Nabije Oosten en in de joodse wijsheidsliteratuur niet onbekend. Schaart Prediker zich achter dit gedachtegoed of verwerpt hij het juist?

De lijn van Prediker 7

Om grip te krijgen op de complexiteit van Prediker 7:26-29 is het allereerst van belang om de gedachtegang van de auteur in Prediker 7 te

Prediker 7:26-29

NBV

²⁶ En wat ik vind is altijd weer een vrouw die bitterder dan de dood is, die een valstrik is. Haar hart is een klapnet en haar handen zijn ketenen. Een mens die God behaagt zal aan haar ontsnappen, maar een zondaar laat zich door haar strikken. ²⁷ Al met al, zegt Prediker, is dat de slotsom van mijn onderzoek. ²⁸ Ik heb met hart en ziel gezocht, maar nog altijd niet gevonden. Onder duizend mensen vond ik er maar één die ook werkelijk een mens was, maar het was geen vrouw. ²⁹ Alles wat ik vond is dit: de mens is een eenvoudig schepsel. Zo is hij door God gemaakt, maar hij heeft talloze gedachtespinsels.

NBV21

²⁶ Altijd weer hoor ik over een vrouw die bitterder zou zijn dan de dood. Een valstrik is zij, haar hart is een klapnet en haar handen zijn ketenen. Een mens die God behaagt zal aan haar ontsnappen, maar een zondaar laat zich door haar strikken. ²⁷ Al met al, zegt Prediker, is wat nu volgt de slotsom van mijn onderzoek. ²⁸ Dit heb ik met hart en ziel onderzocht: 'Onder duizend mensen vond ik er maar één die ook werkelijk een mens was, en dat was geen vrouw.' Maar ik zag dat nooit bevestigd. ²⁹ Het enige wat ik vond is dit: de mens is door God rechtschapen gemaakt, maar altijd weer kiest hij de verkeerde wegen.

kennen. Wat is de lijn van het betoog in dit hoofdstuk? Vanaf Prediker 7:1 reflecteert Prediker op een klassieke vraag in de wijsheidsliteratuur: hoe moet je het streven naar (levens)wijsheid en wat dat oplevert, waarderen? Heeft wijs zijn überhaupt zin? Prediker doelt hier op de wijsheid die langs traditionele weg wordt verworven, namelijk door kennis te nemen van wat de wijzen uit vroeger tijd hebben gezegd. Wat blijft daarvan over als je zelf hun praktische levenslessen op een eerlijke manier gaat toetsen?

De conclusie van Prediker is dat wijs zijn in het leven van alledag weliswaar altijd meer voordeel biedt dan dwaas zijn (Prediker 7:12). Maar je moet de betekenis van de wijsheid ook weer niet overschatten en er een garantie in zien van een lang en gelukkig leven. Want de ervaring van Prediker is dat je in je pogingen om als een wijze te leven, ook kunt overdrijven en dat je jezelf op die manier te gronde

richt, bijvoorbeeld door heel rechtvaardig te zijn (Prediker 7:15-16). Prediker waarschuwt ervoor dat de goedbedoelde en zogenaamd wijze uitspraken die van oudsher zijn overgeleverd, weleens van een heel beperkte waarde kunnen zijn bij het ontwikkelen van een levensvisie en dat die ook niet de meest aangewezen adviezen bevatten om de juiste beslissingen te nemen. Pas dus op voor overgeleverde wijsheden, want daardoor blijf je ver verwijderd van wat een wijs inzicht mag heten, concludeert Prediker nuchter in Prediker 7:23-24.

Maar daar laat Prediker het niet bij, hij geeft ook aan wat volgens hem het alternatief van de traditionele wijsheid is. In Prediker 7:25 legt hij zijn eigen benadering uit: 'Ik heb met heel mijn hart kennis gezocht en alles wat er is heb ik proberen te doorgronden. Ik heb wijsheid gezocht en wilde tot een slotsom komen (...)' Daarmee geeft Prediker aan wat zijn eigen weg tot wijsheid is: observaties verzamelen en ervaringen opdoen, die doordenken en daaruit conclusies trekken. Wijsheid is volgens hem een onderzoeksresultaat dat door waarneming en reflectie verkregen wordt. In vergelijking daarmee is de traditionele wijsheid, zoals die is overgeleverd in spreuken en uitspraken van anderen, niet meer dan oppervlakkige kennis.

Overgeleverde of doordachte wijsheid?

In de tweede plaats is het – vanwege het in het boek Prediker te maken onderscheid tussen traditionele wijsheid en wijsheid als resultaat van eigen onderzoek – essentieel om vast te stellen of we in vers 26 en 28 met een overgeleverde uitspraak van een of andere wijze te maken hebben of met een opvatting van Prediker zelf. De Hebreeuwse tekst van Prediker 7:26 biedt hiervoor een belangrijk aanknopingspunt. Het vers begint met het zinnetje *oemotsè' ani*, met het subject 'ik' en een participiumvorm van het werkwoord *matsa'*, 'vinden', als predicat. Vaak is hierbij gedacht aan een incidentele observatie van Prediker, die dan bijvoorbeeld zoals in de NBG-vertaling 1951 wordt ingeleid met 'En ik ontdekte iets' of in de Naardense Bijbel met 'Ik vond iets'. Maar die weergave is voor een participium geen voor de hand liggende keuze. Het participium in *oemotsè' ani* is hier net als dezelfde nominale vorm in Prediker 8:12 (*jodea' ani*) in de vertaling beter getroffen met een iteratieve betekenis: 'telkens/steeds weer vind ik'. In Prediker 8:12 wordt daarmee de bekende uitspraak uit de traditionele wijsheidsliteratuur ingeleid dat het iemand die ontzag voor God heeft goed zal vergaan – een bewering die door Predikers eigen observaties wordt gelogenstraft (Prediker 8:14).

Op dezelfde manier leiden de woorden *oemotsè' ani* in Prediker 7:26 een uitspraak in die Prediker kennelijk meer dan eens in de

traditionele wijsheid is tegengekomen of van anderen vernomen heeft. Dit is wat 'ze zeggen'. De betreffende uitspraak gaat – in de bewoording van de NBV uit 2004 – over 'een vrouw die bitterder dan de dood is, die een valstrik is. Haar hart is een klapnet en haar handen zijn ketenen. Een mens die God behaagt zal aan haar ontsnappen, maar een zondaar laat zich door haar strikken'. Net als in Prediker 8:12 moet dit niet gelezen worden als de mening van Prediker zelf, maar als de opvatting van anderen, van tijdgenoten of voorgangers, beoefenaars van de traditionele wijsheid. Deze nieuwe lezing van Prediker 7:26 is gedurende de voorbije dertig jaar in de exegetische studies een breedgedragen interpretatie geworden (zie de studies onder 'geraadpleegde literatuur').

Prediker constateert dat die negatieve uitspraak over de vrouw niet strookt met de werkelijkheid.

In vers 28 reflecteert Prediker op een andere misogynie uitspraak: 'Onder duizend mensen vond ik er maar één die ook werkelijk een mens was, en dat was geen vrouw.' Ook deze negatieve uitspraak is in de geschiedenis van de bijbeluitleg aan Prediker toegeschreven. De formulering in het Hebreeuws heeft echter veel weg van een spreuk uit de traditionele wijsheid. Bovendien wordt de spreuk door Prediker ingebed in het stramien van onderzoek en toetsing dat kenmerkend is voor heel Prediker 7 en dat hij in vers 25 uiteenzet. Prediker leidt de spreuk in met de woorden 'dit heb ik met hart en ziel gezocht, maar niet gevonden'. 'Zoeken' betekent hier: kennis zoeken, en 'vinden' betekent: bevestigd vinden. Oftewel, Prediker heeft voor de 'wijsheid' die hij in vers 28 aanhaalt geen enkel bewijs gevonden.

Een belangrijk uitgangspunt binnen de NBV-vertaalmethode is oog hebben voor het genre en de stijl van de tekst. Prediker hanteert een onderzoekende stijl. Daar hoort bij dat hij bekende 'wijsheden' van zijn tijd erbij haalt en die vervolgens van commentaar voorziet. Lang niet altijd maakt hij dat expliciet (aanhalingstekens bestonden nog niet), en dat was ook niet nodig. Wie alert is op deze stijl vindt aanknopingspunten om zulke 'citaten' te herkennen, zoals in Prediker 7:26 en Prediker 7:28. Het is mooi dat dit recente inzicht in de stijl van Prediker ook tot een nieuw vertaalinzicht heeft geleid.

Vertaaloplossing van de NBV21

De vraag is hoe het onderscheid tussen de traditionele 'wijsheden' die Prediker aanhaalt en zijn eigen conclusies op een zinvolle manier kan worden verwerkt in de vertaling van Prediker 7:26-29.

- 1) De NBV laat vers 26 beginnen met: 'En wat ik vind is altijd weer een vrouw (...).' Omdat de auteur hier een vaak gehoorde opvatting gaat introduceren, wordt de relatie met het voorgaande vers anders. Daardoor klopt het gebruik van 'en' aan het begin van de zin niet meer. Als illustratie bij vers 25 is *oemotsè'ani* in vers 26 *epexegetisch* op te vatten. Dat maakt het gebruik van het voegwoord 'en' misplaatst en overbodig.
- 2) Om de iteratieve betekenis van *oemotsè'ani* een plaats te geven en om duidelijk te maken dat het vervolg in vers 26 een uitspraak van anderen is, kiest de NBV21 voor 'altijd weer' en 'hoor ik over' als weergave van het participium van *matsa*, 'vinden, ontdekken'. Wat Prediker zoal heeft gehoord ('een vrouw die bitterder zou zijn dan de dood') is in de NBV21 weergegeven met een irrealis. Zo wordt de lezer erop geattendeerd dat het om een bewering gaat waarvan volgens de auteur niet bewezen is dat die ook een werkelijke situatie beschrijft. Wat door anderen als traditionele wijsheid is doorgegeven, wordt ter discussie gesteld.
- 3) In vers 27 is de NBV op één detail na overgenomen in de NBV21. Nieuw is dat in de vertaling expliciet is gemaakt dat het vers verwijst naar de bevindingen waarvan in vers 28 sprake is: wat volgt is de slotsom van het eigen onderzoek van Prediker. In principe kan *zè* grammaticaal ook verwijzen naar het voorafgaande vers. Maar met veel andere vertalingen kiest de NBV21 voor een vooruitwijzing naar de conclusie die Prediker in het vervolg trekt ('wat nu volgt').
- 4) In de vertaling van vers 28 is duidelijk gemaakt dat het onderzoek van Prediker betrekking heeft op een bijzonder negatieve uitspraak over de vrouw. Deze uitspraak is als citaat in de vertaling opgenomen, en het gebruik van aanhalingstekens onderstreept dat: 'Onder duizend mensen vond ik er maar één die ook werkelijk een mens was, en dat was geen vrouw.' Prediker concludeert dat ook die uiterst negatieve uitspraak over de vrouw niet strookt met de werkelijkheid: hij heeft er nooit goede argumenten voor gevonden, hij zag de uitspraak nooit bevestigd.

Consistent betoog

Deze lezing van Prediker 7:26-29, die dankbaar gebruikmaakt van nieuwe inzichten in Predikers stijl van redeneren, levert een belangrijk voordeel op. Het was altijd de vraag hoe vers 29 zich verhoudt tot

het voorgaande. Dat vers 29 Predikers eigen conclusie verwoordt is duidelijk. Maar in de lezing van de NBV uit 2004 is het onduidelijk hoe Predikers conclusie in vers 29 zich verhoudt tot wat hij kennelijk ook zelf concludeert in de verzen ervoor. In de NBV21 is de lijn van zijn betoog helder. De wijsheid die voor het grijpen ligt, wijst naar 'de vrouw' als het probleem. Dat, zo zegt Prediker, heb ik nooit bevestigd gezien. Niet de vrouw is het probleem, de mens is het probleem. De mens is rechtschapen gemaakt, maar altijd weer zoekt hij verkeerde wegen. ■

Dr. Jaap van Dorp is specialist vertalen en exegese Oude Testament bij het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap en werkte mee aan de NBV21.

LITERATUUR

Karel Deurloo & Nico ter Linden, *Het luistert nauw. De Nieuwe Bijbelvertaling nader bekeken*, Amsterdam 2008.

Thomas Krüger, *Kohelet (Prediger)*, Biblischer Kommentar Altes Testament XIX (Sonderband), Neukirchen-Vluyn 2000.

Norbert Lohfink, 'War Kohelet ein Frauenfeind? Ein Versuch, die Logik und den Gegenstand von Koh. 7,23-8:1a herauszufinden' in: Maurice Gilbert (ed.), *La Sagesse de l'Ancien Testament* (Nouvelle édition mise à jour), Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 51, Leuven 1990 (2de editie), 259-287.

Luizi Mazzinghi, 'The Verbs *matsa*, "to find", and *biqqesj*, "to search", in the Language of Qohelet. An Exegetical Study' in: A. Berlejung & P. van Hecke (eds.), *The Language of Qohelet in its Context*, Essays in Honour of Prof. A. Schoors on the Occasion of his Seventieth Birthday, Leuven 2007, 91-120.

Diethelm Michel, *Untersuchungen zur Eigenart des Buches Qohelet. Mit einem Anhang von Reinhard G. Lehmann: Bibliographie zu Qohelet*, BZAW 183, Berlin 1989, 225-238.

Graham S. Ogden & Lynell Zogbo, *A Handbook on Ecclesiastes*, Helps for Translators, UBS-Handbook Series, New York 1997.

Johan Y.S. Pakh, 'The Significance of *'asber* in Qoh 7,26: "More bitter than death is the woman, if she is a snare"' in: A. Schoors (ed.), *Qohelet in the Context of Wisdom*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 136, Leuven 1998, 373-383.

Antoon Schoors, 'Bitterder dan de dood is de vrouw (Koh 7,26)' in: *Bijdragen, tijdschrift voor filosofie en theologie* 54 (1993), 121-140.

Antoon Schoors, *Ecclesiastes*, Historical Commentary on the Old Testament, Leuven 2013.

Ludger Schwienhorst-Schönberger, *Kohelet*, Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament, Freiburg im Breisgau 2011 (2de herziene druk).

Lees maar, er staat niet wat er stond

‘Lucht en leegte, zegt Prediker, lucht en leegte, alles is leegte.’ Deze openingswoorden uit het intrigerende bijbelboek Prediker zorgden bij het verschijnen van de NBV in 2004 voor een kleine sensatie. Waar was de ijdelheid gebleven, waar het najagen van wind?

Nooit eerder hadden we ons zozeer gerealiseerd dat we zinswendingen die toch ook ooit gewoon een (goed gevonden) vertaling waren geweest zelf bijna als brontekst waren gaan beschouwen. De lucht-en-leegtecasus maakte in één klap zichtbaar én voelbaar wat de betekenis is van vertalen, en dat die betekenis oneindig veel verder gaat dan een poging oude teksten weer eigentijds te laten klinken. We ontdekten hoezeer gehechtheid aan bepaalde woorden en uitdrukkingen bijna het zicht kan ontnemen op de betekenis van wat er staat, en hoe belangrijk het daarom is om van tijd tot tijd opnieuw te vertalen, terug te keren naar de oorspronkelijke tekst en te lezen met nieuwe ogen. We ontdekten dat vertalen moed vraagt, moed om tegen het sentiment van de vertrouwdheid in te durven gaan, en juist daardoor lezers wakker te maken voor wat de schrijver met zijn woorden bedoeld zou kunnen hebben. Met als mogelijk effect dat we onze opvattingen over de bedoeling van een tekst of de opvattingen van de schrijver ervan soms zelfs drastisch moeten herzien. Met een variant op de beroemde regel uit het gedicht ‘Awater’ van Martinus Nijhoff: lees maar, er staat niet wat er stond.

Ook de vertaling uit 2004 was inmiddels aan herziening toe. De NBV21 ziet het licht. En opnieuw trekt het bijbelboek Prediker de aandacht. Minder sensationeel, dit keer, minder onmiddellijk in het oog springend. Maar in zijn effect minstens zo fundamenteel. Dit keer komt dat niet in de eerste plaats doordat vertrouwde woorden anders vertaald zijn; er zijn kleine stenen verlegd in de loop van de tekst. Door de toevoeging van een paar aanhalingstekens leren we als lezer ineens een andere Prediker kennen dan die van de aforistische beweringen, die mensen in het algemeen, maar met name vrouwen niet heel hoog heeft zitten. De Prediker blijkt een mens die met

zichzelf in gesprek is, die wat hij ooit beweerde opnieuw tegen het licht houdt en op waarde schat. En die daardoor soms tot een andere slotsom komt. Leek het er in de vertaling van 2004 nog op dat de Prediker eigenlijk wanhoopte aan de mogelijkheid ooit een rechtschapen vrouw tegen te komen, nu moet hij toegeven dat dat slechts een vooroordeel was. Het echte probleem is niet dat *vrouwen* niet rechtschapen zouden zijn, maar dat *mensen* geneigd zijn het verkeerde te doen. In de woorden van de Prediker (hoofdstuk 7:29): 'Het enige wat ik vond is dit: de mens is door God rechtschapen gemaakt, maar altijd weer kiest hij de verkeerde wegen.' Geen inzicht waar een *mens* direct van opknapt. Maar desondanks een vertaling waar een *vrouw* vrolijk van kan worden.

Drs. Jacobine D.C. Geel is theologe,
bestuurder en televisiepresentator.

Het boek Hooglied in de NBV21

Archibald van Wieringen en Frank Bosman

Bijbelvertalen is een spannende onderneming, bijbelse poëzie vertalen nóg spannender. En dat geldt zeker voor het Hooglied. De wijzigingen in de NBV21 zijn bescheiden en naar onze mening over het algemeen geslaagd.

Hooglied spreekt over de liefde in allerlei over elkaar heen buitelandse metaforen, die voortkomen uit een voor ons nu vreemde cultuur van het Oude Nabije Oosten. Deze metaforen gaan over borsten, lippen, oren, neuzen, benen en buiken. Ze noemen bloemen, bomen, planten en druiven, gazellen, duiven en kalfjes. Maar wat de metaforen vooral moeilijk maakt, is het feit dat ze ook ontleend zijn aan de praktijk van het herdersleven of militaire leven van die tijd, meer dan twee millennia geleden.

De lichamelijke erotiek van de metaforen in het Hooglied wordt in de herziene NBV volop recht gedaan, zoals in Hooglied 7:9-10: 'Ik dacht: Laat ik die palm beklimmen, / ik wil zijn bladeren grijpen. / Laten jouw borsten / als trossen van de wijnstok zijn, / je adem als de geur van appels, / je tong als zoete wijn / die zo naar mijn liefste stroomt / en hem in zijn slaap op de lippen vloeit.'

De meeste aanpassingen die in de NBV21 in Hooglied zijn aangebracht, zijn beperkt. Kennelijk waren de vertalers tevreden met wat er al lag. Sommige ingrepen in de vertaling zijn minimaal. 'Vuil maken' wordt 'vuilmaken' (Hooglied 5:3), 'die druipen' wordt 'druipend' (Hooglied 5:13), 'naartoe gegaan' wordt 'naartoe' (Hooglied 6:1) en 'daar buiten' wordt 'daarbuiten' (Hooglied 8:1).

Gezoogd aan mijn moeders borst

Andere aanpassingen zijn al iets groter. Zo is 'dronk jij nog maar (aan mijn

moeders borst)'verbeterd tot 'gezoogd (aan mijn moeders borst)' (Hooglied 8:1). Uiteraard wordt in de tekst niet bedoeld dat de aangesproken geliefde nog steeds een zuigeling zou zijn. Ook de aanpassing van 'dat heb ik van haar geleerd' naar een modale uitdrukking 'en jij zou me alles leren' (Hooglied 8:2), waarin nu ook de juiste persoonlijke voornaamwoorden eerste en tweede persoon worden gebruikt, is positief.

Hooglied 8:1-2

NBV

NBV21

¹ Was jij maar mijn broertje,
dronk jij nog maar aan mijn
moeders borst.

Als ik je dan vond, daar
buiten,
dan kuste ik jou,
en niemand zou me
verachten.

² Dan nam ik je mee
en bracht je in mijn
moeders huis.

Dat heb ik van haar geleerd.

¹ Was jij maar mijn broertje,
gezoogd aan mijn moeders
borst.

Als ik je dan vond,
daarbuiten,
dan kuste ik jou,
en niemand zou me
verachten.

² Dan nam ik je mee
en bracht je in mijn moeders
huis,

en jij zou me alles leren.

Een wel van levend water

De aanpassing in Hooglied 4:15 is wat ingewikkelder. De geliefde wordt eerst met een 'bron' vergeleken. Een 'bron' is een natuurlijke toegang tot drinkwater. De geliefde is vanzelfsprekend mooi en biedt zo een toegang tot de liefde. In het parallelle colon wordt de geliefde vergeleken met een 'put'. Een put is een door mensenhanden gemaakte toegang tot drinkwater. Maar omdat deze put in het Hooglied 'een put van levend water' genoemd wordt – dat wil zeggen: stromend water, dus drinkbaar water – heeft men de vertaling 'een put met helder water' veranderd in 'een wel van levend water'. Hoewel een 'put' eigenlijk geen wel is, past de keuze binnen de beeldspraak. En 'water' en 'wel' allitereren natuurlijk lekker.

Witte schapen

In Hooglied 6:6 hebben de vertalers ervoor gekozen een oudere uitleg te schrappen. 'Je tanden zijn als witte schapen: / twee aan twee komen ze uit het water', staat er nu te lezen, zonder het oudere 'klaar voor

de scheerder'. Natuurlijk, het is voor een niet-pastorale lezer wel handig te weten dat schapen soms gewassen werden voordat ze geschoren werden om hun witte kleur beter uit te laten komen, maar dergelijke vormen van uitleggend vertalen horen inderdaad niet thuis in de NBV, hoewel men in plaats van het algemene woord 'water' beter voor een andere vertaling had kunnen kiezen, zoals 'wasplaats'. Deze aanpassing is niet in Hooglied 4:2 doorgevoerd, omdat de brontekst daar een extra woord heeft, dat 'klaar om geschoren te worden' betekent.

Gesluierde vrouw

De aanpassing in Hooglied 1:7 verdient zeker de aandacht. De vertalers hebben ervoor gekozen om de vrouwelijke geliefde 'zwaar gesluierd' langs de kuddes te laten gaan, in plaats van 'dwalend'. Het woord waar het hier om draait, betekent 'zij die een sluier om zichzelf slaat'. Een sluier kan allerlei associaties oproepen, bijvoorbeeld die van rouw. Maar aangezien het in Hooglied om de liefde gaat, zal hier de sluier wel bedoeld zijn als erotisch kledingstuk. Het is een spel van verhulling en onthulling. Een beetje te zien, spannend; een beetje niet te zien, nog uitdagender. Dit soort sluiers waren van kantwerk en vaak half doorzichtig. Als Rebekka in Genesis 24 haar aanstaande echtgenoot Isaak voor het eerst ziet, doet ze zich een sluier om (vers 65), niet omdat Isaak haar niet mag zien, maar als begin van het liefdesspel tussen haar en Isaak. Het woordje 'zwaar' in de herziene vertaling van Hooglied is daarom wellicht wat te zwaar.

Vaandelvrouw

In Hooglied 6:4 en Hooglied 6:10 bezong de mannelijke protagonist zijn geliefde als 'zo ontzagwekkend als een vaandelvrouw'. Dat is nu vertaald met 'een ontzagwekkende verschijning'. Deze vertaling loopt via de etymologie van het Hebreeuwse woord in kwestie van het Akkadische werkwoord dat 'zien' betekent, en dat vervolgens geïnterpreteerd wordt als 'het zichtbare'. Wij zouden er de voorkeur aan geven vast te houden aan 'banier', zodat de betekenis zo iets is als 'beladen met wapenstandaarden'. Voor de gemiddelde lezer is de nieuwe vertaalkeuze vast beter te begrijpen, maar de vertaling 'vaandelvrouw' is daarentegen niet alleen zeer creatief, maar behoudt ook de militaire associatie die soms zo kenmerkend is voor de poëzie van Hooglied. Bovendien is aan de nieuwe vertaalkeuze niet meer te zien dat het om een vrouwelijk woord gaat en dat is wel zo aardig om in de vertaling te behouden.

God in de tekst

Hooglied 8:6 is een klassiek interpretatieprobleem binnen de oudtestamentische exegese. De NBV leest: 'De liefde is een vlammend vuur, / een laaiende vlam', terwijl de herziening luidt: 'De liefde is een vlammend vuur, / een vuurgloed van de HEER.' De Masoreten, die de Hebreeuwse tekst hebben verzorgd, lijken de laatste twee letters gelezen te hebben als 'Jah', de verkorte vorm van de Godsnaam 'JHWH'. Wellicht was er ook behoefte aan om dit theofore element aan te wijzen, omdat dit de enige plek in het Hooglied is. De Griekse Septuaginta geeft dit theofore element niet.

De vrouwelijke protagonist in het Hooglied speelt hard to get.

Ga nu vlug, mijn lief!

Ook het slotvers van Hooglied (Hooglied 8:14) heeft vertalers altijd voor uitdagingen gesteld. Het gebruikte Hebreeuwse werkwoord geeft een snelle beweging aan, maar de richting is niet altijd even duidelijk. Zij is aan het woord, hij is het object. De Willibrordvertaling uit 1981 vertaalt 'Kom snel': zij wil dat hij snel bij haar komt, een passend einde van een boek dat lijkt te draaien om twee geliefden die elkaar eindelijk vinden. Eind goed, al goed. Maar de Bijbel in Gewone Taal vertaalt het tegenovergestelde: 'Ga nu vlug weg.' Hetzelfde doet de NBV: 'Ga nu van mij weg.' Dit suggereert dat ze hem wegstuurt! Het lijkt als een stiekeme vrijage, het vieren van een geheime liefde, en zij weet dan ook dat het feest niet te lang kan duren. De oude orde moet worden hersteld. De NBV21 laat de richting van de beweging in het midden en kiest voor 'Ga nu vlug, mijn lief!' Er spreekt tederheid uit, naast besluitvaardigheid.

Naar ons idee speelt de vrouwelijke protagonist in het Hooglied *hard to get*. Het definitief elkaar beminnen ligt als het ware voorbij de tekst. De bewegingsrichting aan het slot van Hooglied drukt dit spel uit als een open einde. De keuze van de NBV21 kan hierin goed passen. ■

Prof. dr. A.L.H.M. van Wieringen is hoogleraar Oude Testament aan de Universiteit van Tilburg.

Dr. F. Bosman is onderzoeker aan de Universiteit van Tilburg.

Als ouders Mij
haten en zondigen,
roep Ik hun
kinderen daarvoor ter
verantwoording, tot in het
derde en vierde geslacht;
maar als ze Mij liefhebben
en doen wat Ik gebied,
bewijs Ik mijn trouw tot
in het duizendste geslacht.

NBV21: hoe vroom moet een vertaling zijn?

Dick Wursten

Toen de NBV in 2004 verscheen, heb ik mee de schouders eronder gezet om hieraan ook in Vlaanderen ruchtbaarheid te geven. De NBV verdiende dat in mijn ogen. Het was een interessante en eerbare poging om op een wetenschappelijk verantwoorde manier een vertaling te maken van dat vreemde, fascinerende conglomeraat van oude geschriften, dat wij de Bijbel noemen. De vertaalprincipes waren in de aanloop ernaartoe helder uiteengezet, en middels ‘Werk in uitvoering’ konden we het proces op de voet volgen.

Dat was een spannende tijd. De slogan ‘brontekstgetrouw en doeltaalgericht’ was mij uit het hart gegrepen (ja: het woord ‘hart’ mag ook hier blijven staan). Ook Luther zou het project hebben toegejuicht, zeker weten. Wat mij erg aansprak, was dat de NBV geen semiplechtig bijbeltaaltje produceerde, maar elk vogeltje liet zingen zoals het gebekt is. Niet simpel, want ook dit moest consequent en controleerbaar gebeuren (je bent wetenschappelijk, of niet).

Versterking van de intrinsieke kwaliteit

Achteraf bleek al snel dat consistentie in het toepassen van de eigen basisregels niet het sterkste punt van de NBV was, zeker niet als je het bijbel-breed bekeek. De revisie betekent dan ook voor een niet gering deel dat de NBV zichzelf op dit punt corrigeert. Aan de vertaalprincipes zelf is niet getornd, ze zijn alleen consequenter toegepast. Daarbij valt wel op dat men een minder rigide houding heeft aangenomen als het gaat over het behoud van Hebreeuws/Grieks idioom. Als het de betekenis niet stoort, hoeft een taalkenmerk niet meer per se wegvertaald te worden.

Marcus 10:15*NBV*

Ik verzeker jullie: wie niet als een kind *openstaat voor* het koninkrijk van God, zal er zeker niet binnengaan.

NBV21

Ik verzeker jullie: wie niet als een kind het koninkrijk van God *ontvangt*, zal er zeker niet binnengaan.

Mooi, dat geeft karakter aan de tekst. Ook is er in de NBV21 een grotere gevoeligheid aan de dag gelegd voor functionele concordantie als stijlkenmerk, niet alleen binnen een tekstgedeelte of een bijbelboek, maar door de hele Bijbel heen. De vele en verschillende bijbelboeken vormen immers – samen gelezen – een nieuw geheel, een tekst met een eigen textuur, die nieuwe betekenissen genereert. Het is precies dit feit dat aan Gods stem zoals die in de Bijbel klinkt dat polyfone karakter geeft, inclusief tonale verschuivingen, en dissonanten. Kort gezegd: De intrinsieke kwaliteit van de NBV komt in de NBV21 sterker aan het licht dan in het origineel. Een ander punt is dat men blijkbaar beseft heeft dat het niet goed is om in een vertaling van een lastig vers ook meteen al te willen meegeven wat er bedoeld wordt (preciezer: wat de vertaler denkt dat er bedoeld wordt). Zie bij wijze van voorbeeld Marcus 10:15 (pag. 58).

Ik denk dat deze zelfcorrectie broodnodig was voor de NBV, en ik hoop dat de NBV21 hier inderdaad stevig heeft gesnoeid. Een ‘tekst die werkt’ hoeft echt niet meteen begrepen te worden. De lezer moet ook een inspanning doen. Hoe zou hij anders ooit iets kunnen leren? Ja, ik wil nog wel een stapje verder gaan: het moet mogelijk zijn dat de lezer gewoon niet begrijpt wat er staat. Niet elk tekstgedeelte is even helder. En het was me nogal een andere wereld waarin de profeten en apostelen leefden. Die begrijp je niet zomaar, die maak je je niet zomaar eigen. Sterker nog: die moet je je misschien niet eigen maken (in de zin van: proberen te herformuleren binnen categorieën die je al kent), want dan is niet alleen de charme eraf, maar is ook de kans verkeken dat je echt iets nieuws hoort. Het ‘anders-zijn’ zit ook en juist in de taal, in de structuur en in het idioom. Zonder een basiskennis van het bijbels abc zal het niet gaan. Het enthousiasme over de vertaling van *sarx* (zo’n woord waarin het hele Griekse wereldbeeld zit) met woordgroepen rond ‘aards’ deel ik dan ook niet.¹ Hier wordt geen probleem opgelost (hoe zou dat kunnen!), maar naar een andere woordgroep verplaatst. Tot de niet weg te vertalen tekstkenmerken

hoort ook de wereldvisie die in de taal zelf is ingebakken. Bij oude teksten zullen we dus altijd hulp nodig hebben van specialisten. Maar – niet onbelangrijk om de zaken helder te houden – hun uitleg kan het beste uit de vertaling zelf worden geweerd.

Omgang met schokkende teksten

Dit brengt mij op een ander punt: bij de revisie heeft men, zo lees ik overal, bijzonder veel belang gehecht aan de ‘feedback’ van de lezers. Ik vermoed dat dat in grote meerderheid gelovige lezers zullen zijn geweest. Dat is mooi. Elke stem telt, en het kan nooit kwaad te weten waar gevoeligheden liggen. Maar het kan toch niet zo zijn dat door dit soort feedback ernstige vertaalkeuzes al dan niet opnieuw ter discussie worden gesteld. Daar komt nog bij dat degenen die hun stem verheffen, altijd degenen zijn die het met iets *niet* eens zijn. Dus is deze feedback op z’n minst eenzijdig te noemen. Ik denk hierbij aan zaken zoals de eerbiedskapitaal of vertaalkeuzes die ongewenste theologische gevolgen hebben. Veel gelovigen zien graag hun eigen godsbeeld bevestigd door de Bijbel. Dit heeft op de vertaalcommissie gewogen, ook als ze zeggen dat het hun vertaalkeuzes uiteindelijk niet heeft bepaald. Het opvallendste voorbeeld is in dit blad reeds uitgebreid behandeld: de vertaling van de dreigzin bij het tweede gebod.² Het gaat mij niet om de vertaaloptie die men uiteindelijk gekozen heeft, maar om het verschijnsel zelf dát er druk is uitgeoefend op professionele vertalers om een schokkende zin uit de NBV wat te verzachten. Voor het geval u niet direct paraat hebt waarover het gaat: in de NBV staat dat God ‘de kinderen laat boeten voor de schuld van hun ouders’ als zij andere goden hebben aanbeden. ‘Zo zit God toch niet in elkaar’, ‘Hij zal nooit kinderen laten opdraaien voor wat hun ouders hebben gedaan’, wisten sommige gelovigen zeker.³ Ook de begeleidingscommissie meende dat de notie van ‘onvermijdelijkheid’ hier niet op haar plaats is: ‘Er is immers bij God altijd de mogelijkheid van ommekeer.’⁴ Dat mag men geloven, maar dat is geen argument dat een vertaalkeuze mag beïnvloeden. Ik vrees dat het dat wel heeft gedaan.

De kans is nu dan ook groot dat u – als u straks het tweede gebod leest in de NBV21 – helemaal niet meer doorhebt dat hier een *jaloerse* of een *na-ijverige* God aan het woord is (dat emotionele adjectief was door de NBV in 2004 al wegvertaald).⁵ Toch is dat onmiskenbaar een eigenschap van de God die in dit bijbelboek door de tekst heen zichtbaar wordt. In andere bijbelboeken kan Hij anders zijn, zeker, maar in dit deel van de bijbelse geschriften accepteert God absoluut niet dat zijn mensen Hem inwisselbaar achten of negeren. Doen ze dat toch, dan ontbrandt Hij in toorn (of kookt Hij van woede als u dat

liever leest) en haalt Hij uit, fors en met *collateral damage*. Lees Exodus, Rechters en de boeken Samuel nog maar eens. Zonder historisch besef kun je oude boeken (ook de heilige boeken) niet goed lezen. Ook *Gottes Sein ist im Werden*.

Vroeger schrok ik trouwens elke zondag weer wakker als die zin uit de tien geboden werd voorgelezen. Ik vond hem inderdaad schokkend. En daarom liet ze me niet los, die gedachte dat er een onvermijdelijk, zelfs oorzakelijk verband zou kunnen bestaan tussen het wangedrag van één generatie en het leed dat volgende generaties zou moeten ondergaan. Vandaag zeg ik: dat primitieve aanvoelen van de werkelijkheid was zo gek nog niet. Het klinkt zelfs bijzonder adequaat. Denk aan de opwarming van de aarde. Verontrustende zinnen uit de Bijbel zetten mij vaak het meest aan het denken. (Waarom moet ik nu opeens weer aan Luther denken?) Juist omdat ze niet direct te vatten zijn, doen ze een appèl op de lezer/hoorder. Ze spreken aan op een dieper niveau dan enkel het begrip. God gaat dan ook ons begrip te boven. Gelukkig maar, want dan kan ik in zijn boek misschien ook eens iets anders horen dan in menig – goedbedoelend – theologenhart is opgeklommen. ■

Dr. D. Wursten is als theoloog en historicus actief op het grensvlak van religie en cultuur. Hij ijvert voor een herwaardering van cultuur (m.n. muziek en poëzie) bij de bediening van het Woord.

NOTEN

- ¹ Cor Hoogerwerf, 'De mens, het aardse en de Geest. De vertaling van *sarx* in de NBV21' in: *Met Andere Woorden* 40/1 (2021), 4-27.
- ² Jaap van Dorp, 'Moeten kinderen boeten voor de schuld van de ouders? De revisie van Exodus 20:5 en de betekenis van *paqad*' in: *Met Andere Woorden* 38/1 (2019), 6-22.
- ³ Zie Van Dorp, 11, waar de feedback met dit soort kritiek wordt samengevat onder het kopje 'pastorale invalshoek'.
- ⁴ Zie Van Dorp, 17 en 'De NBV was goed, de NBV21 is beter. Een interview met begeleidingscommissielid Eric Peels' in: *Met Andere Woorden* 39/2 (2020), 53-54.
- ⁵ 'Jaloers' is ook geen bevredigende vertaling van '*qanna*', maar redt wel de hartstochtelijke grondtoon. De NBV parafraseerde: 'Ik duld geen andere goden naast mij.' In de NBV21 is dat geworden: 'Ik duld geen ontrouw.'

NOOT VAN DE REDACTIE

Voor het revisieteam en de begeleidingscommissie was lezerskritiek op Exodus 20:5 in de NBV een reden om grondig naar deze tekst te kijken. Maar die kritiek heeft geen invloed gehad op de vertaalkeuze in de NBV21. De kwestie wordt volledig uit de doeken gedaan in het genoemde artikel van Jaap van Dorp in *Met Andere woorden* 38/1 (2019), 6-22, dat op internet te vinden is als: www.debijbel.nl/bericht/moeten-kinderen-boeten-voor-de-schuld-van-de-ouders.

Vele vrouwen,
die Jezus
vanuit Galilea
gevolgd waren om Hem
te dienen, stonden van
een afstand toe te kijken.

Vrouwen die voor Jezus zorgden, dienen Hem weer

Diakonein in de NBV en de NBV21

Riemer Roukema

De eenvoudigste en meest gebruikelijke vertalingen van *diakonein* luiden vanouds ‘dienen’ en ‘bedienen’. We horen het woord nog in ‘diaken’, ‘diaconie’ en ‘diaconaal’. Dat zijn dienende functies. Onder alle reacties die de NBV van 2004 opriep, waren er van diverse kanten opmerkingen over de vertaling van het Griekse werkwoord *diakonein* in verband met vrouwen. Daar is in de NBV21 wat mee gedaan.

De eenvoudigste en meest gebruikelijke vertalingen van *diakonein* luiden vanouds ‘dienen’ en ‘bedienen’. In het Nieuwe Testament komt het woord regelmatig voor, evenals de termen *diakonos* (‘dienaar’, ‘helper’, in christelijke context: ‘diaken’) en *diakonia* (‘dienstbetoon’, ‘ondersteuning’, ‘ambt’). Andere mogelijke vertalingen zijn ‘zorgen’ en ‘zorg dragen’. Wanneer Jezus en zijn leerlingen ontvangen worden in het huis van de zussen Marta en Maria, schrijft Lucas volgens de NBV dat Marta ‘helemaal in beslag genomen [werd] door de zorg voor haar gasten’. In het Grieks staat daar *diakonia*. Ze beklagt zich bij Jezus dat Maria haar ‘al het werk alleen laat doen’ (Lucas 10:40); daar staat het werkwoord *diakonein*.

In Handelingen 6:2 zeggen de (mannelijke) apostelen dat zij in de gemeente te Jeruzalem tot dan toe ‘de zorg dragen voor de gemeenschappelijke maaltijden’. Ook daar heeft het Grieks *diakonein*. Dit zijn adequate vertalingen, ook al horen we hierin niet letterlijk het begrip ‘dienen’.

Volgeling zijn

Maar het woord *diakonein* komt ook in andere verbanden voor. In Johannes 12:26 zegt Jezus volgens de NBV: 'Wie mij dient moet mij volgen; waar ik ben zal ook mijn dienaar zijn.' Het eerste zinnetje bevat een vorm van *diakonein*, het tweede heeft *diakonos*. Hier bedoelt Jezus niet speciaal dat zijn volgelingen Hem aan tafel bedienen of anderszins voor Hem zorgen. Het gaat hier om het dienen en volgen van Jezus als meester en Heer (Johannes 13:13-14). Dit ligt in het betekenisveld van het 'leerling van Jezus' willen zijn en van het volgen van Jezus, dat in de vier evangeliën veel vaker wordt vermeld. Waar Jezus zijn eerste leerlingen aansprak en vroeg achter Hem aan te komen, staat er dat zij Hem 'volgden'. Wanneer zij later aan die beslissing herinneren, gebruiken zij diezelfde term.¹

Nu waren er zelfs hele menigten die Jezus 'volgden' op zijn weg, maar op zichzelf was dat voor Hem niet genoeg. Volgens Lucas 14:26 moet een volgeling van Jezus Hem wel boven alle familiebanden en het eigen leven stellen, ofwel daarmee 'breken' (NBV), wil zo iemand een echte leerling van Hem zijn. In de evangeliën volgens Matteüs en Marcus staan soortgelijke uitspraken van Jezus.²

Vrouwen die voor Jezus zorgden ...

Nu, zoals aangekondigd, het Griekse werkwoord *diakonein* met betrekking tot vrouwen. Aan het einde van het evangelie volgens Marcus staat, na de beschrijving van Jezus' kruisiging en dood, een passage die in de context van het hele evangelie verrassend genoemd mag worden. Marcus schrijft daar dat er vrouwen toekeken: Maria van Magdala, Maria de moeder van Jakobus de jongere en van Joses, en Salome (Marcus 15:40). Het volgende vers luidde in de NBV:

Toen hij in Galilea verbleef, waren deze vrouwen hem gevolgd en hadden ze voor hem gezorgd, net als vele andere vrouwen die met hem waren meegereisd naar Jeruzalem (Marcus 15:41).

Deze mededeling is verrassend omdat Marcus in zijn evangelie deze vrouwen niet eerder zo duidelijk had vermeld. Ineens blijkt hier dat we bij eerdere passages over de groep volgelingen van Jezus die met Hem meetrokken naar Jeruzalem ook aan talrijke vrouwen moeten denken, al zijn ze daar niet expliciet zo genoemd (bijvoorbeeld Marcus 4:10, 10:32). Maar dat er in de NBV vertaald was dat deze vrouwen voor Jezus hadden *gezorgd*, riep meteen na de verschijning in 2004 kritiek op. Er staat immers een vorm van het werkwoord *diakonein*. Dit *kán* wel 'zorgen voor' betekenen, maar hier staat het in verband met het volgen

van Jezus. Zo heeft dr. Esther de Boer een artikel geschreven waarin zij deze vertaling kritiseerde omdat die de rol van de vele vrouwen onzichtbaar maakt.³ (Eigenlijk had zij het huidige artikel moeten schrijven, maar helaas is zij in 2010 overleden.) Terecht wees zij erop dat deze vrouwen Jezus al volgden toen Hij in Galilea rondtrok en dat zij welbewust met Hem waren meegekomen naar Jeruzalem. Zij vergezelden Hem niet om voor Hem te zorgen, maar als zijn leerlingen volgden en dienden zij Hem, hun meester, tot het einde toe. In dit verband doet het geen recht aan de brontekst dit zo weer te geven dat zij voor Hem zorgden. Dat lijkt een typische vrouwenrol, en inderdaad wordt de term *diakonein* in het Nieuwe Testament enkele malen gebruikt voor vrouwen in deze zorgende, bedienende functie,⁴ maar in Marcus 15:41 niet.

... dienen Hem weer

In de NBV21 is deze bekritiseerde vertaling gewijzigd. Gelukkig maar, want in de Bijbel in Gewone Taal van 2014 stond in Marcus 15:41 nog steeds dat die vrouwen voor Jezus hadden gezorgd. Vergelijken we de versies van Marcus 15:40-41 in de NBV en de NBV21, dan blijkt dat er ook in het begin van die passage iets is veranderd. Dat er aanvankelijk slechts 'enkele vrouwen' toekeken – wat de brontekst niet vermeldt – is rechtgezet.

Marcus 15:40-41

NBV

⁴⁰ Van een afstand keken ook enkele vrouwen toe, onder wie Maria uit Magdala en Maria de moeder van Jakobus de jongere en van Joses, en Salome. ⁴¹ Toen hij in Galilea verbleef, waren deze vrouwen hem gevolgd en hadden ze voor hem gezorgd, net als vele andere vrouwen die met hem waren meegereisd naar Jeruzalem.

NBV21

⁴⁰ Van een afstand stonden ook vrouwen toe te kijken, onder wie Maria uit Magdala en Maria, de moeder van Jakobus de jongere en van Joses, en Salome. ⁴¹ Zij waren Jezus gevolgd en hadden Hem gediend toen Hij in Galilea verbleef. Zo stonden er nog veel meer vrouwen, die met Hem waren meegereisd naar Jeruzalem.

In de brontekst is het mijns inziens onduidelijk of ook die vele andere vrouwen van een afstand bij Jezus' kruis stonden toe te kijken, zoals de NBV21 het voorstelt, of dat van hen alleen wordt gezegd dat zij met Hem uit Galilea naar Jeruzalem waren meegereisd. De NBV lijkt op deze tweede uitleg gebaseerd te zijn. De vertaling van de NBV21 heeft die onduidelijkheid in de andere richting opgeheven. Toegegeven: deze vertaling komt overeen met de parallel in Matteüs 27:55-56, waar in eleganter Grieks wel duidelijk staat dat vele vrouwen van een afstand stonden toe te kijken, maar Marcus kan dit anders bedoeld hebben. Overigens is ook in die passage de vertaling van de NBV, dat de vrouwen Jezus vanuit Galilea waren gevolgd om voor Hem te zorgen, in de NBV21 terecht gewijzigd in 'om Hem te dienen'.

Matteüs 27:55-56

NBV

⁵⁵ Vele vrouwen, die Jezus vanuit Galilea gevolgd waren om voor hem te zorgen, stonden van een afstand toe te kijken. ⁵⁶ Onder hen bevonden zich Maria uit Magdala, Maria de moeder van Jakobus en Josef, en de moeder van de zonen van Zebedeüs.

NBV21

⁵⁵ Vele vrouwen, die Jezus vanuit Galilea gevolgd waren om Hem te dienen, stonden van een afstand toe te kijken. ⁵⁶ Onder hen bevonden zich Maria van Magdala, Maria, de moeder van Jakobus en Josef, en de moeder van de zonen van Zebedeüs.

Een laatste tekst die vermelding verdient, staat in het evangelie volgens Lucas. Dit betreft niet de parallele tekst over de vrouwen bij het kruis in Lucas 23:49, want die bevat niet de term *diakonein*. Maar anders dan in de evangeliën volgens Matteüs en Marcus staat in het begin van het derde evangelie wel vermeld dat enkele vrouwen Jezus in Galilea vergezelden, ook al noemt Lucas twee andere namen. Lucas heeft zijn lezers dus erop voorbereid dat er zulke vrouwen waren. Deze passage bevat het werkwoord *diakonein*, en in de NBV21 is ervoor gekozen de vertaling met 'zorgen voor' hier te handhaven.

De keuze voor de vertaling 'voor hen zorgden' is hier begrijpelijk, want het gaat hier niet alleen om het 'dienen' van Jezus, maar om het dienen van 'hen', in het meervoud. Hiermee is de groep van Jezus en zijn twaalf mannelijke leerlingen bedoeld, die in Lucas 8:1d worden vermeld. Weliswaar zijn er heel wat handschriften en enkele oude vertalingen

waarin niet ‘hen’ (*autois*) staat maar ‘hem’ (*autô*; Jezus dus). Die lezing ligt onder meer ten grondslag aan de Statenvertaling van 1637 en de Herziene Statenvertaling van 2010. De handschriften die ‘hen’ lezen, worden echter van betere kwaliteit geacht. Bovendien staat er dat deze vrouwen hen dienen uit hun bezittingen (‘uit eigen middelen’), en dat wijst op een andere betekenis dan het dienen van Jezus als Heer en meester. Hier is de vertaling ‘die (...) voor hen zorgden’ dus alleszins verdedigbaar. ■

Lucas 8:1-3

NBV

¹ (...) De twaalf vergezelden hem, ² en ook enkele vrouwen die van boze geesten en ziekten genezen waren: Maria uit Magdala, bij wie zeven demonen waren uitgedreven, ³ Johanna, de vrouw van Chusas, de rentmeester van Herodes, en Susanna – en nog tal van anderen, die uit hun eigen middelen voor hen zorgden.

NBV21

¹ (...) De twaalf vergezelden Hem, ² en ook enkele vrouwen die van kwade geesten en ziekten genezen waren: Maria van Magdala, bij wie zeven demonen waren uitgedreven, ³ Johanna, de vrouw van Chusas, de rentmeester van Herodes, en Susanna – en nog tal van andere vrouwen, die uit eigen middelen voor hen zorgden.

Prof. dr. R. Roukema is onderzoekshoogleraar Vroeg Christendom aan de Protestantse Theologische Universiteit.

NOTEN

- ¹ Matteüs 4:20, 4:22, 9:9, 19:27, Marcus 1:18, 2:14, 10:28, Lucas 5:11, 5:27, 9:27, 18:28, Johannes 1:43, zonder oproep van Jezus ook in Johannes 1:37-40.
- ² Matteüs 10:37-39; 16:24-26, Marcus 8:34-36, ook Lucas 9:23-25.
- ³ Esther de Boer, ‘Vrouwen die voor Jezus zorgden? Marcus 15:40-41’ in: *Kerk en Theologie* 57 (2006), 53-58.
- ⁴ Matteüs 8:15, met de parallellen Marcus 1:31 en Lucas 4:39; voorts Lucas 10:40 (hierboven al vermeld) en Johannes 12:2.

Rechtvaardig door geloof of door trouw?

Gedachten bij de vertaling van pistis en pisteuô in de herziening van Romeinen 4

Suzan Sierksma-Agteres

De NBV21 handhaaft de keuze van de NBV om de woordgroep pistis/pisteuô soms met ‘vertrouwen’ en soms met ‘geloof/geloven’ weer te geven. Dit besluit wordt tegen het licht van ontwikkelingen in de bijbelwetenschap gehouden en nader bekeken aan de hand van Romeinen 4, waar Abrahams pistis wordt geroemd. De auteur betoogt dat de revisie al deels tegemoetkomt aan de relationele en collectieve strekking van de passage. Daarnaast wordt de gedachte verkend om de pistis-termen consistent met ‘vertrouwen/betrouwbaarheid/(on)trouw’ te vertalen. Daarmee zouden bepaalde connotaties die kleven aan de geloofsterminologie maar die niet passen in de context van de brieven van Paulus voorkomen kunnen worden.

Geloven' is voor de hedendaagse Nederlander iets individueels, iets religieus en iets mentaals. Op deze aspecten kan een vertaling van de *pistis*-woordgroep met 'geloof' en aanverwante termen tot anachronistische interpretaties leiden. Hoe is de NBV21 daarmee omgegaan en hoe zou het eruitzien als we de huidige trend om *pistis* als 'trouw' op te vatten doortrekken naar het Nieuwe Testament?

Het 'versterken van consistentie' vormt een van de speerpunten van de onlangs afgeronde revisie van de NBV.¹ Een onderdeel daarvan is het streven naar grotere concordantie tussen een woordgroep uit de grondtaal en haar vertaling in het Nederlands, zodat de thematische samenhang van tekstelementen binnen en tussen passages beter tot zijn recht komt. Daarmee wint de vertaling inderdaad aan kracht, zeker als dat met een creativiteit gebeurt die de semantische flexibiliteit van het Grieks evenaart, bijvoorbeeld in de uitgebreid toegelichte kwestie van *sarx*.²

Tegelijk dringt zich de vraag op wat de grenzen zijn van deze hernieuwde focus op consistentie. Zo lag bij de revisie de vraag op tafel of het niet beter is om zo veel mogelijk gevallen van het Griekse zelfstandig naamwoord *pistis* en het werkwoord *pisteuō* (evenals verwante en afgeleide begrippen) te vertalen met 'geloof/geloven'. De NBV21 blijft op dit punt echter, na uitgebreid overleg, bij de eerdere keuze om te variëren tussen 'geloof/geloven' en 'vertrouwen'. Dat is mijns inziens een gelukkige keuze, want deze keuze doet recht aan de breedte van het semantisch bereik van de *pistis*-woordgroep. Tegelijk zou ik ervoor pleiten om in vertalingen van de toekomst de vertaling 'geloof/geloven' in sommige passages helemaal los te laten en *pistis* en verwante termen consequent (en daarmee consistent) met de meer relationele woordgroep 'trouw/vertrouwen/ontrouw/betrouwbaar' te vertalen. Romeinen 4 is een voorbeeld van zo'n tekst.

Nieuwe trend in het onderzoek

In het onderzoek naar *pistis*-taalgebruik is namelijk de laatste decennia een aantal verschuivingen te onderscheiden. In een recent, ook in nieuwtestamentische kringen goed ontvangen werk benadrukt classica Teresa Morgan op basis van een uitgebreide analyse van Griekse en Romeinse bronnen de sociaal-relatieve sfeer waarbinnen *pistis* een rol speelt, tegenover meer cognitief-affectieve ('geloven in'), en propositionele ('geloven dat') betekenisvelden die in het voetspoor van Augustinus belangrijker zijn geworden.³ Dit belang van trouw, loyaliteit en commitment voor het begrijpen van de vroegchristelijke *pistis*-taal vindt steeds meer weerklank.⁴ Het sluit bovendien aan bij anti-imperialistische lezingen van Paulus' brieven: *pistis Christou* kan zo worden verstaan

Romeinen 4:1-5 en 4:23-25, NBV21

¹ Wat moeten wij nu zeggen over Abraham, de stamvader van ons volk? Wat heeft hij ondervonden? ² Indien hij rechtvaardig verklaard zou zijn op grond van zijn daden, dan had hij zich daarop kunnen laten voorstaan. Maar niet tegenover God, ³ want wat zegt de Schrift? 'Abraham vertrouwde op God, en dat werd hem als rechtvaardigheid toegerekend.' ⁴ Iemand die werkt, krijgt zijn loon niet als een gunst maar als een recht. ⁵ Maar als iemand zelf niets inbrengt, maar wel zijn vertrouwen stelt in Hem die de schuldige vrijspreekt, dan wordt zijn vertrouwen hem als rechtvaardigheid toegerekend.
(...)

²³ De woorden 'dat werd hem toegerekend' zijn niet alleen voor hem opgeschreven, ²⁴ maar ook voor ons, want ook wij zullen als rechtvaardigen worden aangenomen omdat we ons vertrouwen stellen in Hem die Jezus, onze Heer, uit de dood heeft opgewekt: ²⁵ Hij die werd prijsgegeven om onze zonden en werd opgewekt omwille van onze rechtvaardiging.

als alternatief voor de *fides Romana* van de Romeinse overheersers.⁵ Deze hernieuwde nadruk op het relationeel en politiek gehalte van *pistis* staat tegenover een eenzijdige intellectualisering van het begrip als 'voor waar houden'. Relationeel vertrouwen impliceert bepaalde geloofsinhouden (dat de ander bestaat en betrouwbaar is), maar tilt deze naar een ander niveau.⁶

Op grond van deze recente trend zou het goed denkbaar zijn om in een Nederlandse vertaling de *pistis*-taal vooral met 'trouw' en 'vertrouwen' te vertalen. Dat de NBV21 die stap nog niet heeft gezet, valt te begrijpen. Het onderzoek hierover is nog volop in beweging en een revisie is niet het moment om een voor veel lezers zo majeure verschuiving door te voeren. Er bestaat immers een lange en sterke traditie van vertalen met 'geloof'. Van Statenvertaling tot Bijbel in Gewone Taal kiezen de Nederlandse vertalingen voor 'geloof', 'geloven' als weergave van de *pistis*-taal in Romeinen 4.

Toch wil ik in deze bijdrage laten zien wat daarvan de winst zou zijn. Ik zie rond de 'geloofstermen' in Romeinen 4 twee mogelijke moderne, anachronistische misverstanden opdoemen: 'geloof' als een individuele religieuze overtuiging en 'geloof' als irrationeel fideïsme. De NBV21 doet, door de 'geloofstaal' in te bedden in 'vertrouwenstaal' in Romeinen 4, een poging om die misverstanden te voorkomen (en doet het in dit

opzicht dus al beter dan andere vertalingen), maar mijn pleidooi is om die misverstanden helemaal uit te sluiten door in de toekomst voor *pistis*-taal over te stappen op ‘trouw’ en ‘vertrouwen’. Ik wil beide mogelijke misverstanden in dit artikel illustreren aan de hand van enkele herziene verzen uit Romeinen 4.

‘Geloof’ als een individuele religieuze overtuiging versus collectieve ‘trouw’

In het hedendaagse taalgebruik is ‘geloof’ een term die stevig verankerd is in een religieus discours. ‘Religie’ en ‘geloof’ worden vaak inwisselbaar ingezet. Geloof is een christelijk identiteitskenmerk en daarmee in extenso (vanuit ons modern-westerse blikveld) van alle religie. Door het gewicht van passages als Romeinen 4 ten tijde van de reformatie is ‘geloof’ nog eens nadrukkelijk het uitgangspunt van de protestantse identiteit geworden. Deze dominantie van een religieus semantisch domein beïnvloedt ook het gebruik van de term in andere contexten. Politieke slogans als ‘Believe in America’ (Mitt Romney, 2012) en ‘A future to believe in’ (Bernie Sanders, 2015) maken handig gebruik van de ambiguïteit van ‘geloof’ en de transcendente aspiraties die het uitdrukt. Net zo proberen religieuze organisaties aantrekkelijk te zijn voor buitenstaanders en tegelijk herkenbaar voor hun ‘gelovige’ achterban met leuzen als ‘horen, zien, geloven’ (EO) of ‘Geloof in je studententijd’ (Navigators Studentenverenigingen). In veel huis-tuinen-keukentheologie van onze tijd is ‘geloof’ bovendien een persoonlijke zaak tussen jou en God geworden. Ieder individu heeft, min of meer los van de sociale verbanden waar iemand deel van uitmaakt, de keuze ‘gelovig’ of ‘ongelovig’ te zijn.

Voor Paulus’ tijdgenoten was *pistis/pisteuô* echter niet zo dominant in religieuze contexten. Hoewel het wel betrokken kon worden op het goddelijke, werd het met name gebruikt in contexten van intermenselijke relaties (‘vertrouwen’, ‘trouw’), politiek (‘commitment’, ‘loyaliteit’), retorica (‘overtuiging’, ‘bewijs’, ‘geloofwaardigheid’) en karaktervorming (‘betrouwbaarheid’). Het absoluut gebruik van het woord ‘gelovigen’ (of liever ‘vertrouwenden/getrouwen’ – *pisteuontes/pistoi*) was een vroegchristelijke uitvinding.⁷ Deze uitvinding en de centraliteit van ‘geloof’ voor Christus-volgers hebben er uiteindelijk toe geleid dat wij ‘geloof’ en ‘religie’ zo sterk aan elkaar zijn gaan verbinden. Daarvan was bij Paulus’ eerste geadresseerden nog geen sprake.

Hoe heeft dit religieus-individueel verstaan van ‘geloof’ zijn weerslag op het lezen van Romeinen 4 in de NBV21? Zowel de NBV als de NBV21 zetten dit hoofdstuk in met de vertaling van *pistis/pisteuô* als ‘vertrouwen’, en zo is ook het citaat uit Genesis 15:6 vertaald:

Want wat zegt de Schrift? ‘Abraham vertrouwde op God (*episteusen de Abraam tói theôî*), en dat werd hem als rechtvaardigheid toegerekend.’ Iemand die werkt, krijgt zijn loon niet als een gunst maar als een recht. Maar als iemand zelf niets inbrengt, maar wel zijn vertrouwen stelt in Hem die de schuldige vrijspreekt (*pisteuonti de epi ton dikaiounta ton asebê*), dan wordt zijn vertrouwen (*hê pistis autou*) hem als rechtvaardigheid toegerekend. (Romeinen 4:3-5, NBV21)

Terwijl ‘vertrouwde/vertrouwen’ hier ten opzichte van de NBV ongewijzigd is gebleven, wat in het licht van mijn betoog hier gelukkig is, zijn er wel een paar andere belangrijke wijzigingen aangebracht. *Dikaiosunê* is hier en verderop niet als ‘(daad van) gerechtigheid’ maar als ‘rechtvaardigheid’ vertaald. Daarnaast is ‘verdienen’ ingeruild voor ‘loon krijgen’ en ‘zelf (niets) inbrengen’.

Door de inzet van ‘vertrouwen’ helpt de NBV21 om ‘geloven’ in Romeinen 4 relationeel in te vullen.

Beide wijzigingen zijn doordachte herzieningen in het licht van ontwikkelingen in de bijbelwetenschap. Ze geven meer ruimte aan een interpretatie volgens het breed gedeelde inzicht (onderdeel van het zogeheten ‘nieuwe perspectief op Paulus’) dat Paulus zich niet zozeer verzet tegen het persoonlijk verdienen van de status van gerechtigheid, maar veeleer tegen het collectieve, etnische roemen in het behoren bij de ‘rechtvaardigen’ (zie Romeinen 3:27), terwijl andere volken te gronde gaan door hun ‘onrechtvaardigheid’.⁸ De God zoals Paulus die presenteert, is juist een inclusieve God ‘die de goddeloze rechtvaardig maakt/verklaart’ (Romeinen 4:5), de niet-Joodse volken dus (zie Romeinen 1:18).⁹ De rechtvaardiging waarover Paulus schrijft, is er in dit licht niet in de eerste plaats een die plaatsvindt op grond van individueel geloof, maar op grond van collectieve trouw.

Gaat het in Romeinen 4 dan niet over een individu? Het gaat toch om Abraham? Sommige exegeten zien in de overgang naar Abraham aan het begin van dit hoofdstuk inderdaad een overgang naar het geloof van een individu.¹⁰ Zo bezien zou *pistis* een individuele, religieuze ‘weg’ zijn die het mogelijk maakt als persoon in Gods ogen rechtvaardig te zijn.

Toch werkt dit deel van de brief onmiskenbaar een vraagstuk uit dat door het voorgaande (Romeinen 3:21-31) is opgeworpen, namelijk: hoe bevestigt de Joodse wet Paulus' boodschap van *pistis* als redding voor heidense volken? Het antwoord: kijk maar naar hoe deze wet zelf spreekt over hoe heidense volken rechtvaardig worden, namelijk door te delen in Abrahams *pistis*. In het hele hoofdstuk staat Abraham centraal in de rol van voorvader met vele volken als nageslacht (zie verzen 1, 11-13, 16-18, 24).¹¹ Door *pistis* participeren ook onbesneden volken in een verbond met de God van Abraham. Dit woord stelt dan ook geen persoonlijke religieuze attitude voor, maar staat voor dit verbond van onderling vertrouwen dat God in Christus met al Abrahams nakomelingen sluit.¹² In de NBV21 wordt meer dan in de NBV recht gedaan aan het collectieve, relationele taalgebruik van Paulus. Toch wordt die lijn niet consequent doorgetrokken. De NBV21 begint met de inzet van 'vertrouwen' en 'zijn vertrouwen stellen in' (Romeinen 4:5-9), maar stapt daarna over op 'geloof', 'geloven' (Romeinen 4:11-16). Ik citeer hier vers 16:

Maar de belofte berust op geloof (*ek pisteôs*), omdat ze een geschenk van God moest zijn (*bina kata charin*). Want zo is ze van kracht voor heel het nageslacht, niet alleen voor hen die de wet hebben maar ook voor wie delen in het geloof van Abraham (*tôi ek pisteôs Abraam*), die de vader is van ons allen. (Romeinen 4:16, NBV21)

Deze aanpak heeft een paar voordelen. Ten eerste is het gebruik van 'geloof' herkenbaar, want alle Nederlandse vertalingen kiezen hier tot nu toe voor 'geloof'. Bovendien, door 'geloof' vanaf dit punt een grote rol te laten spelen in deze passage kunnen christelijke lezers zich herkennen in het zijn van 'gelovige'. Contextualisering binnen de traditie enerzijds en binnen het kerkelijke lezerspubliek anderzijds is een valide vertaalcriterium. Daar komt bij dat de NBV21 de lezer helpt om het 'geloven' hier ook relationeel in te vullen: door de inzet van 'vertrouwen' aan begin (vers 5-9) en eind (vers 24) van het betoog en in de aanloop naar de cruciale passage van verzen 17-20 (vers 17). Toch zou ik de volgende vraag willen opwerpen: weegt de traditionele vertrouwdheid van 'geloof' op tegen de mogelijke misverstanden die het, ondanks het afwisselen met 'vertrouwen', kan oproepen? Een vertaling met 'geloof' veronderstelt al snel een individuele verhouding tot God. En wanneer het, wat niet denkbeeldig is, wordt opgevat als een persoonlijk geloof in Gods bestaan, sta je ver af van wat deze termen in Paulus' situatie oproepen. Want door *pistis* als de reactie op Gods 'genade', 'gunst' of 'geschenk' in te zetten, sluit Paulus hier aan bij een bestaand relationeel discours uit zijn

tijd. 'Trouw zijn' is binnen toenmalige sociale verhoudingen van weldoen en patronage een passende respons, die in contrast staat met 'iets zichtbaars terug willen doen' ('werken' en 'roemen' in Paulus' denken) of 'de zaken contractueel vast willen leggen' ('besnijdenis' of 'wet' in Paulus' denken).¹³ Dergelijke concretisering veranderen een langetermijnrelatie van 'goedgunstigheid' in een kortstondige handelsrelatie. *Pistis* staat hier voor de loyaliteit van hen die een geschenk als geschenk ontvangen en zo een geëngageerde relatie aangaan. Dat kan tussen mensen onderling, maar net zo goed op 'nationaal' niveau, tussen volken die zich toevertrouwen aan een heer/Heer. In dergelijke sociale en politieke contexten blijkt ook voor Paulus' heidense tijdgenoten *pistis/fides* de ultieme bruggebouwer: voor Romeinse auteurs is het een deugd die de directe familiekring overstijgt en verbonden mogelijk maakt die niet door nationale wetten zijn vastgelegd.¹⁴ De kwestie Abraham bevestigt dat ook heidense volken een verbond met de Joodse God kunnen aangaan: dit is mogelijk 'voor wie voortkomen uit de trouw van Abraham'.

'Geloof' als irrationeel fideïsme versus redelijk 'vertrouwen'

Een tweede mogelijke anachronistische connotatie van 'geloof/geloven' is dat deze termen, in het bijzonder sinds de verlichting, als een cognitieve handeling en als het tegendeel van de rede worden begrepen. 'Geloven' betekent in ons dagelijks taalgebruik vaak 'denken dat iets zo is' of zelfs 'zonder bewijs voor waar houden'. Godsgeloof wordt in analogie hiermee begrepen als een ongefundeerde geloofssprong. Dit is het gevolg van een geleidelijke ontwikkeling: waar het Latijnse *credere* nog vertrouwen en commitment uitdrukte tot in de hoge middeleeuwen, drukt het hedendaagse 'geloven' betekenissen uit die destijds met het meer epistemische *opinari* werden uitgedrukt.¹⁵ Zo wordt ook religieus geloven in ons taalgebruik soms gereduceerd tot een cognitieve en bovendien ongefundeerde overtuiging.

Deze ontwikkeling krijgt ook haar weerslag in vertalingen van Romeinen 4, als de houding van Abraham tegenover Gods belofte verder wordt uitgediept:

Er staat immers geschreven: 'Ik maak je de vader van vele volken.' En hij is dit ten overstaan van God, die de doden levend maakt en in het leven roept wat niet bestaat (*kalountos ta mê onta hós onta*). In Hem stelde hij zijn vertrouwen (*episteusen*). Zelfs toen alle hoop vervlogen was, bleef Abraham hopen en geloven dat (*episteusen eis*) hij de vader van vele volken zou worden, zoals hem was beloofd: 'Zo talrijk zullen je nakomelingen zijn.' Hij

was al ongeveer honderd jaar oud, maar zijn geloof verzwakte niet (*mē asthenēsas tēi pistei*) als hij dacht aan zijn uitgeleefde lichaam en aan Sara's dode schoot. Hij twijfelde niet aan Gods belofte; zijn geloof verloor hij niet (*ou diekrihē tēi apistiai*), integendeel, hij werd erin gesterkt (*alla enedunamōthē tēi pistei*) en bewees zo eer aan God. (Romeinen 4:17-20, NBV21)

Ook in deze verzen zijn waardevolle verbeteringen doorgevoerd ten opzichte van de oorspronkelijke NBV, zoals de versterking van het motief dat God de doden levend maakt door de lichamen als 'uitgeleefd' en 'dood' voor te stellen. En ook hier wordt de geloofsterminologie ingeleid en ingekleurd door 'vertrouwen' (vers 17) en het eveneens relationele 'eer bewijzen' aan God (vers 20). Toch vrees ik dat 'geloof/geloven' hier, in combinatie met de woorden 'verzwakken', 'twijfelen' en 'erin gesterkt worden' al snel wordt opgevat vanuit het moderne frame van geloof als een mentaal 'voor waar houden'. Abrahams geloof wordt dan ingevuld als een blind geloof 'tegen elk zintuiglijk bewijs in'. Is dat hier inderdaad aan de orde?

Klassieke discoursen zagen het relativeren van zintuiglijke waarneming als cognitieve deugd.

In klassieke discoursen over kennis en waarheid valt op dat het relativeren van zintuiglijke waarneming juist als een cognitieve deugd werd gezien. Wat we waarnemen is bedrieglijk en veranderlijk, en het getuigt van verstand om je vertrouwen in hogere vormen van kennis te stellen. Philo van Alexandrië, een Joodse tijdgenoot van Paulus en platoons-stoïcijnse denker, ziet Abrahams *pistis* dan ook als de ultieme deugd: 'Hij (Abraham) is daarom de eerste persoon van wie wordt gezegd dat hij op God vertrouwde (*pisteusai tōi theōi*) omdat hij als eerste een zeker en stevig begrip van de waarheid had dat er één Oorzaak boven alles is en dat deze zorgt voor de wereld en alles daarin.'¹⁶ Paulus lijkt van een vergelijkbaar contrast uit te gaan, als hij aangeeft dat Abrahams *pistis* gericht is op de God die 'in leven roept wat niet bestaat' oftewel 'het niet-zijnde tot zijn roept'. Deze nogal abstracte beschrijving laat zien dat vertrouwen in God voor Paulus het vertrouwen impliceert in wat waarlijk 'is' boven wat schijnbaar 'niet is'. Bezien vanuit dit filosofische discours is Abrahams *pistis* verre van een blind, onredelijk geloof. Het is

eerder ons moderne vertrouwen in de zintuigen dat ons blind maakt voor het klassieke vertrouwen in hogere, bovenzintuiglijke waarheid.

Tegelijk kan ook *pistis* hier nog altijd worden begrepen vanuit een relationeel frame. De woorden ‘zijn geloof verloor hij niet’ vertalen *apistia* in de naamval dativus. Net als het positieve tegendeel *pistis* kan dit woord zowel iets cognitiefs (‘sceptis/ongeloof’) als iets relationeels (‘trouweloosheid/ontrouw’) aanduiden. Gezien het relationele karakter waar we eerder van spraken, is het onwaarschijnlijk dat het hier opeens om cognitieve twijfel of ‘geloofsafval’ zou gaan.

Daar komt nog iets bij. Het werkwoord *diakrimesthai*, dat tot nu toe standaard met ‘twijfelen’ wordt vertaald, ook in de NBV21, zou op grond van nieuwe inzichten niet als ‘twijfelen’, maar als ‘betwisten’ moeten worden opgevat.¹⁷ Ook hier speelt dan een relationele connotatie. Abraham zette het verbond van trouw niet op het spel door God voor een leugenaar uit te maken, ondanks de beproeving die tientallen jaren aanhield.¹⁸ Zijn onwankelbare trouw bleek zelfs sterk genoeg om vele volken in Abrahams erfenis van rechtvaardigheid te laten delen.

De woordgroep ‘vertrouwen/trouw’ veronderstelt net als ‘geloven/geloof’ cognitieve aspecten, maar drukt beter uit dat het uiteindelijk gaat om Abrahams participatie in het verbond met God. Daarmee zou in een vertaling van de toekomst nog meer recht gedaan kunnen worden aan het relationele taalveld, dat in dit hele hoofdstuk, en zelfs in deze laatste ogenschijnlijk cognitieve passage, de boventoon voert. ■

S.J.M. Sierksma-Agteres, MA is docent Nieuwtestamentisch Grieks aan de Protestantse Theologische Universiteit en promovenda aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ze doet onderzoek naar Paulus’ gebruik van de woordgroep *pistis/pisteuô* in het licht van Grieks-Romeinse discoursen.

NOTEN

- ¹ Zie bijvoorbeeld Reinoud Oosting, 'Consistentie in de gereviseerde NBV. Waarom moest het (nog) beter?' in: *Met Andere Woorden* 39/2 (2020), 82-91.
- ² Cor Hoogerwerf, 'De mens, het aardse en de Geest. De vertaling van *sarx* in de NBV21' in: *Met Andere Woorden* 40/1 (2021), 4-27.
- ³ Teresa Morgan, *Roman Faith and Christian Faith. Pistis and Fides in the Early Roman Empire and Early Churches*, Oxford 2015, zie 11-12.
- ⁴ Zie o.a. Daniel Lynwood Smith, 'Faith(fulness)', in: Daniel Lynwood Smith, *Into the World of the New Testament. Greco-Roman and Jewish Texts and Contexts*, London 2015, 167-180; Matthew W. Bates, *Salvation by Allegiance Alone. Rethinking Faith, Works, and the Gospel of Jesus the King*, Grand Rapids 2017.
- ⁵ Zie o.a. Thomas Schumacher, 'Den Römern ein Römer. Die paulinischen Glaubensaussagen vor dem Hintergrund des römisch-lateinischen fides-Begriffs' in: Jörg Frey, Benjamin Schliesser & Nadine Ueberschaer, *Glaube. Das Verständnis des Glaubens im frühen Christentum und in seiner jüdischen und hellenistisch-römischen Umwelt*, Tübingen 2017, 299-344, m.n. 342; Christian Strecker, 'Fides – Pistis – Glaube. Kontexte Und Konturen Einer Theologie Der "Annahme" Bei Paulus' in: Michael Bachmann & Johannes Woyke, *Lutherische und Neue Paulusperspektive*, Tübingen 2005, 223-250, m.n. 236; Dieter Georgi, *Theocracy in Paul's Praxis and Theology*. Augsburg 1991, 84; Scot McKnight & Joseph B. Modica, *Jesus Is Lord, Caesar Is Not. Evaluating Empire in New Testament Studies*, Downers Grove 2012, 157-158; Kathy Ehrensperger, *Paul at the Crossroads of Cultures. Theologizing in the Space Between*, London 2013, 117.
- ⁶ Door recht te doen aan de relationele contexten waarbinnen deze woordgroep ook in heidense werken functioneerde, wordt ook de vaak veronderstelde tweedeling tussen 'eenvoudig Joods Godsvertrouwen' en 'christelijk cognitief geloof in God' doorbroken, zoals die is gepopulariseerd in Martin Buber, *Zwei Glaubensweisen*, Zurich 1950.
- ⁷ Vergelijk o.a. Paul Trebilco, *Self-Designations and Group Identity in the New Testament*, Cambridge 2012, chapter 3: 'The believers', 68-121.
- ⁸ Voor een recente, gebalanceerde visie op Paulus' zelfverstaan en missie waarin de diverse perspectieven (Traditional/Lutheran Perspective, New Perspective on Paul, Paul within Judaism) worden afgewogen, zie Michael F. Bird, *An Anomalous Jew. Paul among Jews, Greeks, and Romans*, Grand Rapids 2016.
- ⁹ Zie Edward Adams, 'Abraham's Faith and Gentile Disobedience. Textual Links Between Romans 1 and 4' in: *Journal for the Study of the New Testament* 65 (1997), 47-66, m.n. 51-52.
- ¹⁰ Zo redeneren bijvoorbeeld Schliesser en Hay. Zie Benjamin Schliesser, *Abraham's Faith in Romans 4. Paul's Concept of Faith in Light of the History of Reception of Genesis 15.6*, Tübingen 2007, 393; David M. Hay, 'Paul's Understanding of Faith as Participation' in: Stanley E. Porter, *Paul and His Theology*, Leiden 2006, 45-76, 63.

- ¹¹ Zie over de taal van geslachten, afstammen en erven: Caroline Johnson Hodge, *If Sons, Then Heirs. A Study of Kinship and Ethnicity in the Letters of Paul*, Oxford 2007. Zij pleit in het licht hiervan ervoor om *pistis* als trouw te begrijpen: ‘faithfulness is Paul’s shorthand for the covenant between God and Abraham’ (87).
- ¹² Vergelijk voor een vergelijkbare interpretatie bijv. Pamela Eisenbaum, *Paul was not a Christian. The Original Message of a Misunderstood Apostle*, New York 2009, 200-207.
- ¹³ Dit is met name uitgewerkt in werken van Cicero en Seneca. Zie bijv. Cicero, *De officiis* 2.69, *De legibus* 1.48 en Seneca, *De beneficiis* 2.22.1-23.3, 2.31.1-3.
- ¹⁴ De Romeinse geschiedschrijving kent vele helden die deze deugd van ‘trouw/betrouwbaarheid’ belichaamden, als stamvader Aeneas (die zijn goddelijke roeping boven de liefde stelde), aanvoerder Camillus (die het vertrouwen van de stad die hij belegerde won door geen gebruik te maken van verraad) en consul Regulus (die zijn erewoord aan de Carthaagse vijand belangrijker achtte dan zijn leven).
- ¹⁵ Wilfred Cantwell Smith, *Believing. An Historical Perspective*, Oxford 1998, 41. En zie Daniel J. McKaughan, ‘Authentic Faith and Acknowledged Risk. Dissolving the Problem of Faith and Reason’ in: *Religious Studies* 49/1 (2013), 101-124, 107: ‘The uses we make of belief-related language have changed: formerly it was used to express a far broader array of thoughts, feelings, and practices than the much more restricted use it has come to have in contemporary epistemology.’
- ¹⁶ Philo, *De virtutibus* 216.
- ¹⁷ Zie Peter Spitaler, ‘Διακρίνεσθαι in Matthew 21.21, Mark 11.23, Acts 10.20, Romans 4.20, 14.23, James 1.6, and Jude 22. The “Semantic Shift” That Went Unnoticed by Patristic Authors’ in: *Novum Testamentum* 49/1 (2007), 1-39. Voor een tegengeluid, vergelijk J. Allison, *James (ICC). A Critical and Exegetical Commentary*, London 2013, 179-181. Zie specifiek voor Romeinen 4.20 en een relationele interpretatie van *pistis* in dit hoofdstuk ook Benjamin Schliesser, ‘Abraham Did Not ‘Doubt’ in Unbelief” (Romans 4.20). Faith, Doubt, and Dispute in Paul’s Letter to the Romans’ in: *The Journal of Theological Studies* 63/2 (2012), 492-522.
- ¹⁸ Vergelijk ook de interpretatie in 1 Makkabeën 2:52: ‘Werd Abraham niet trouw/betrouwbaar bevonden in beproeving (*Abraam ouchi en peirasmoi heurethē pistos*), en het werd hem als rechtvaardigheid toegerekend?’

Abraham
vertrouwde op
God, en dat werd
hem als rechtvaardigheid
toegerekend.

De proef op de som: 1 Petrus 2:24 bekeken

Wat als iemand bij een bepaald vertaalverschil tussen de NBV en de NBV21 toch de voorkeur geeft aan de versie uit 2004? Dat merkte Andries Knevel bij 1 Petrus 2:24. Hieronder licht hij zijn mening toe. Op pag. 82-85 legt Cor Hoogerwerf uit wat er achter de keuze van de NBV21 zit.

Ooit mocht ik in boekhandel Donner in Rotterdam meewerken aan de promotie van de NBV. Samen met onder anderen kardinaal Simonis en dr. Bas Plaisier las ik gedeelten uit de nieuwe vertaling voor. Ik had gekozen voor het boek Micha. De ingesproken teksten werden vervolgens digitaal gedistribueerd.

Vanaf dat eerste begin ben ik de NBV gaan lezen. Veel, heel veel. Zowel voor persoonlijk gebruik als ter voorbereiding van mijn preken. Terzijde zij opgemerkt dat een modaal exemplaar niet al te lang meegaat. Ik ben al aardig opgeschoten in mijn tweede exemplaar. Het eerste ligt compleet uit elkaar. Wat dat betreft is het ook goed dat de NBV21 aanstaande is.

Mijn leeservaringen zie ik deels terug in de toelichting die het NBG op de NBV21 heeft gegeven. Soms dacht ik: is dit niet te vrij? Soms dacht ik: zijn motiefwoorden wel consequent vertaald? En soms dacht ik: aan deze vertaling is een hele exegese voorafgegaan.

Maar dominant was mijn gevoel: wat fijn dat deze vertaling er is.

Gepositioneerd tussen de aloude Statenvertaling en de NBG-vertaling 1951 enerzijds en aan de andere kant de vrijere vertalingen. Ik was en ben blij met de NBV. Heel blij.

En helemaal mooi dat het NBG nu met een nieuwe versie is gekomen, met maar liefst twaalfduizend wijzigingen. Ik zou er in mijn gebruik van de afgelopen jaren wel een aantal hebben kunnen noemen, maar was niet verder gekomen dan hoogstens honderd. Het geeft wel aan hoe zorgvuldig het NBG te werk is gegaan. Inmiddels heb ik wat interviews met vertalers en begeleiders gelezen en ik ben onder de indruk van de nauwgezetheid van het werk.

Als proef op de som neem ik uit de voorpublicatie de nieuwe vertaling van 1 Petrus 2:24. Daar staat: 'Hij heeft onze zonden gedragen met zijn lichaam aan het kruishout.' En in 2004 stond er: 'Hij heeft in zijn lichaam onze zonden het kruishout op gedragen.' De belangrijkste beslissing in deze tekst is al te vinden in de NBV, namelijk het woord 'kruishout'. Dat staat er in het Grieks namelijk niet. Daar staat *xulon*, dat 'hout' betekent. De meeste oudere vertalingen, maar ook de

Naardense Bijbel, hebben dit woord laten staan. Kennelijk vonden de vertalers in 2004 dat het woord 'hout' uitgelegd moest worden omdat niet ieder zou begrijpen wat 'hout' in deze context betekent. Vandaar 'kruishout'. Een te verdedigen keuze, alhoewel de verwijzing naar Deuteronomium 21:22-23 wel wat minder helder wordt. En dat terwijl Petrus in dit vers juist naar Deuteronomium en Jesaja wil verwijzen. Opvallend in de NBV21 zijn twee andere wijzigingen: 'Hij heeft *in* zijn lichaam onze zonden...' wordt: 'Hij heeft *met* zijn lichaam onze zonden...' Het Grieks geeft daartoe geen aanleiding, daar staat het voorzetsel *en*, 'in'. Ten tweede: het Griekse werkwoord *anaferain* kan het beste vertaald worden met 'omhoog dragen' of 'erop dragen'. Het is een werkwoord waarin een bepaalde beweging zit. De NBV21 heeft deze beweging eruit gehaald door te vertalen met 'dragen'.

Ik las ergens in een commentaar: 'Lijfelijk heeft Christus de zonden meegenomen op het hout, ze op de paal gehesen.' Hij heeft als het ware de zonden omhoog gedragen. Dat is dus iets van die beweging. Welnu, als ik beide teksten naast elkaar leg en ook het Grieks erbij haal, kies ik toch voor de vertaling van 2004. Vanwege het woordje 'in' in plaats van 'met' en vanwege de vertaling met 'omhoog dragen'.

Dat had ik natuurlijk niet verwacht. Ik begon te lezen met de gedachte aan een verbetering, maar kwam uit bij de conclusie dat de NBV het misschien wel meer bij het juiste eind heeft.

Even dacht ik als proef op de som een andere tekst te nemen, maar dat zou niet helemaal eerlijk zijn. En misschien kunnen de vertalers van de NBV21 me nog overtuigen.

Het zal wel meer gebeuren dat van de twaalfduizend wijzigingen commentatoren zullen zeggen dat niet iedere verandering een verbetering is. De vraag om alvast een tekst te bestuderen, vond ik overigens een heerlijke uitdaging. Je duikt diep in de tekst, leest de context en je concentreert je op woordjes waar je anders makkelijk overheen zou hebben gelezen. Laat ik eerlijk zijn: een paar maanden geleden heb ik een meditatie geschreven over deze tekst. Het ging vooral over het woord 'hout' en de verwijzing naar Deuteronomium en Jesaja. Over het woordje 'in' en het werkwoord 'omhoog dragen' heb ik finaal heen gelezen. Mooi dat het NBG me een klein lesje heeft geleerd.

Drs. Andries G. Knevel is theoloog, schrijver en radio- en televisiepresentator.

1 Petrus 2:24 onder revisie

Het zal vaker gebeuren dat iemand bij een bepaald verschil tussen de NBV uit 2004 en de NBV21 de voorkeur geeft aan de NBV. Het artikel van Andries Knevel geeft me gelegenheid om in te gaan op het waarom van de verandering in 1 Petrus 2:24 in de NBV21.

Allereerst dit. De vertaling van de NBV – ‘Hij heeft in zijn lichaam onze zonden het kruishout op gedragen’ – is op basis van het Grieks mogelijk. Dan vat je *anaferein* op als ‘omhoog brengen/dragen’ en *epi* (met accusativus) als een richting. Een bekende vertaling als de New Revised Standard Version heeft deze uitleg als alternatieve vertaling opgenomen: ‘He himself carried up our sins in his body to the tree.’ En de NBG-vertaling 1951 heeft: ‘[D]ie zelf onze zonden in zijn lichaam op het hout gebracht heeft.’

Waarom hebben we deze tekst dan aangepast in de revisie? De voorzetsels ‘in’ en ‘op’ zoals ze op deze plaats in de NBV gebruikt worden, leveren een opmerkelijke zin op. Want wat staat hier nou eigenlijk? De gedachte dat Christus de zonden in zijn lichaam het kruis op brengt, komt nergens anders voor in het Nieuwe Testament. Een unieke gedachte is uiteraard niet onmogelijk, maar dan moeten de alternatieven wel minder aannemelijk zijn. Nu is er een aantal vragen te stellen bij de vertaling die de NBV kiest. Als de betekenis van *anaferein* hier ‘omhoog brengen’ is, waarom staat er dan niet het gebruikelijke voorzetsel *eis* (‘op’ of ‘naar’) bij? En wat is eigenlijk de bedoeling van deze uitspraak? De constructie *anaferein ti(na) epi ti/tinos* wordt elders gebruikt om het brengen van een offer te beschrijven (bijvoorbeeld Jakobus 2:21). Maar dat bedoeld zou zijn dat Christus de zonden offert op het altaar van het kruis wordt algemeen afgewezen. Wat de betekenis er dan wel van is dat Christus de zonden het kruis op draagt, moet je als lezer zelf aanvullen. Oftewel: je kúnt het element *ana* (omhoog) in het werkwoord *anaferein* letterlijk opvatten en er een opwaartse beweging in zien, maar als dat nergens mee verbonden kan worden, is het een element dat in de lucht blijft hangen.

‘De zonden dragen’: de invloed van Jesaja 53

Het is niet voor niets dat veel vertalingen en uitleggers hier een ander spoor volgen. De zin in 1 Petrus 2 verwijst duidelijk naar Jesaja 53:4, 11 en 12 in de Septuagint (LXX). De openingswoorden zijn vrijwel identiek:

- 1 Petrus 2:24 *hos tas hamartias hêmôn autos anênegken ...*
 Jesaja 53:4 *houtos **tas hamartias hêmôn ferei***
 ('deze draagt onze zonden')
 Jesaja 53:11 *kai **tas hamartias autôn autos** anoisei*
 ('en hij zal hun zonden dragen')
 Jesaja 53:12 *kai **autos hamartias pollôn anênegken***
 ('en hij heeft de zonden van velen gedragen')

Er is geen verschil in betekenis tussen *fereiin* (Jesaja 53:4) en *anafereiin* (53:11). Het werkwoord *anafereiin* betekent hier 'op zich nemen', 'dragen' (vergelijk Hebreeën 9:28: 'om de zonden van velen te dragen'; Numeri 14:33 LXX). Het ligt erg voor de hand om die betekenis ook in 1 Petrus 2:24 te veronderstellen. Daarmee ontstaat een zinvolle tekst: Christus nam onze zonden op zich, en wel *en tòi sômati autou*. In het Nieuwe Testament wordt Christus' lichaam vaak in verband met zijn dood genoemd (Kolossenzen 1:22, Hebreeën 2:14, 10:5, 10, Efeziërs 2:14); in Romeinen 7:4 is zijn lichaam zelfs een metoniem voor zijn dood: '(...) dood voor de wet dankzij het lichaam (dat wil zeggen de dood) van Christus'. De frase *en tòi sômati autou* betekent dus 'in zijn aardse lichaam verkerend'. In combinatie met de gedachte dat Hij onze zonden op zich nam en stierf, wil *en tòi sômati* zeggen dat de gevolgen van de zonden zichtbaar werden in het lijden en de dood van zijn aardse lichaam. Zo kon Hij met de macht van de dood afrekenen – een gedachte die elders in het Nieuwe Testament voorkomt (bijvoorbeeld Hebreeën 2:14).

Deze duiding past goed in de context: slaven die onverdiend lichamelijk leed moeten verdragen (*hupofereiin*, 1 Petrus 2:19) mogen een voorbeeld nemen aan Christus, die lijfelijk onze zonden heeft gedragen (*anafereiin*) door een slavendood te sterven.

Hoe geef je *en tòi sômati* weer in goed Nederlands? Het Griekse voorzetsel *en* kun je op veel verschillende manieren vertalen: in, met, door, enzovoort – het is afhankelijk van de context. In 1 Korintiërs 6:20 staat bijvoorbeeld: '[B]ewijs God eer met uw lichaam.' In 1 Petrus 2:24 heeft de Groot Nieuws Bijbel 'lijfelijk'. In deze context, waarin lichamelijk lijden een rol speelt, wil deze frase uitdrukken dat Christus lijfelijk de (gevolgen van) de zonden op zich heeft genomen. Dat kan uitstekend met de formulering van de NBV21: 'Hij heeft onze zonden gedragen met zijn lichaam aan het kruishout.' Dit kun je als volgt uitleggen: 'Hij heeft onze zonden op zich genomen en de ultieme en vernederende consequentie daarvan ervaren voor zijn aardse bestaan, dat aan het kruis eindigde.'

‘Aan het (kruis)hout’: de invloed van Deuteronomium 21

Wat nog aandacht verdient, is dat er *epi to xulon* (accusativus) staat, terwijl je een genitivus, *epi tou xulou*, zou verwachten, zoals in Deuteronomium 21:22-23, Handelingen 5:30, 10:39 en Galaten 3:13. Geeft dat steun aan de gedachte dat we bij *anaferein* met een letterlijke beweging te maken hebben, het kruis op? Toch niet, want in het hellenistische Grieks wordt *epi* met accusativus ook gebruikt voor een plaatsbepaling. ‘Aan het kruishout’ is hier dus een goede vertaling. Zoals het werkwoord *anaferein*, ‘dragen’, aan Jesaja 53 (LXX) is ontleend, zo ligt aan het vroegchristelijke gebruik van *epi to xulon* of *epi (tou) xulou*, ‘aan het kruishout/aan een paal’, zeker Deuteronomium 21:22-23 (LXX) ten grondslag. Misschien is er in 1 Petrus 2:24 nog meer aan die tekst ontleend, want Deuteronomium spreekt eveneens van iemands ‘zonde’ (*hamartia*) en van zijn lichaam (*to soma autou*) dat ’s nachts niet mag blijven hangen ‘aan de paal’ (*epi tou xulou*). Aangezien *epi* in 1 Petrus 2:24 meekomt met de frase uit Deuteronomium, ligt het sterk voor de hand dat het ook hier ‘aan (het kruis)’ betekent.

Met andere woorden: het is *mogelijk* om in *anaferein* en *epi* een opwaartse beweging te veronderstellen. Maar als je kijkt naar de twee oudtestamentische teksten die hier een rol spelen, is er geen enkele reden om dat te doen. Doe je het niet, dan krijg je een tekst die goed te begrijpen is binnen het geheel van het Nieuwe Testament. Doe je het toch, dan krijg je een wat cryptisch resultaat.

Het zal niet verbazen dat de meerderheid van de uitleggers kiest voor ‘dragen’ en ‘aan/op het kruis/het hout/de boom’.¹ Dit alles raakt aan een van de principes van de revisie: uitgaan van breed wetenschappelijk draagvlak. Wat er in de NBV staat is mogelijk, wat er in de NBV21 staat is waarschijnlijk beter.

Drs. Cor Hoogerwerf is specialist vertalen en exegese Nieuwe Testament bij het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap en werkte mee aan de NBV21.

NOOT

- ¹ De volgende commentaren ondersteunen de keuze van de NBV: J.N.D. Kelly, *A Commentary on the Epistles of Peter and of Jude*, Black's New Testament Commentaries, London 1969, 122-123; Paul J. Achtemeier, *1 Peter. A Commentary on First Peter*, Hermeneia, Minneapolis 1996, 201-202; John H. Elliott, *1 Peter. A New Translation with Introduction and Commentary*, The Anchor Bible 37B, New York 2000, 532-534; Donald P. Senior, *1 Peter*, Sacra Pagina Series 15, Collegeville, Minnesota 2008, 76; Lewis R. Donelson, *I & II Peter and Jude. A Commentary*, The New Testament Library, Louisville, Kentucky, 2010, 85. Reinhard Feldmeier, *Der erste Brief des Petrus*, Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 15/1, Leipzig 2005, bespreekt de kwestie niet, maar vertaalt overeenkomstig de NBV21: 'mit seinem Leibe an das Holz'. Norbert Brox, *Der erste Petrusbrief*, Evangelisch-katholischer Kommentar zum Neuen Testament 21, Zürich/Neukirchen-Vluyn 1979, bespreekt de kwestie niet. P.H.R. van Houwelingen, *1 Petrus. Rondzendbrief uit Babylon*, Commentaar op het Nieuwe Testament, Derde serie, Kampen 21997, 104, laat de twee duidingen door elkaar lopen. De enige recente commentaar die ik heb gevonden waarin een interpretatie wordt verdedigd die enigszins lijkt op de NBV ('he carried [...] to he cross'), is J. Ramsey Michaels, *1 Peter*, Word Biblical Commentary 49, Waco, Texas, 1988, 148.

‘De NBV21 is een welkome revisie van een goede vertaling’

In gesprek met Kees de Blois

📷 Kees de Blois (Foto: Janneke de Blois-Zandijk)

Vertaalwetenschapper Kees de Blois werkte tientallen jaren in coördinerende rollen voor bijbelvertaalprojecten in Afrika en Latijns-Amerika. In 1994 werd hij vertaalconsulent voor de regio Europa/Midden-Oosten. In die functie raakte hij nauw betrokken bij de totstandkoming van de NBV en was hij enkele jaren lid van het NBV-coördinatieteam. De redactie blikt met hem terug op zijn werk aan de NBV en samen kijken we vooruit naar de NBV21.

Kees, wat was jouw rol in het NBV-project?

Om dat toe te lichten moet ik iets vertellen over de inrichting van het project. Het project had van meet af aan een ingewikkelde structuur met een tiental vertaalkoppels van bijbelwetenschappers en neerlandici. Het coördinatieteam – waarvan ik deel uitmaakte – had als taak ervoor te zorgen dat de vertaalmethode op een eenduidige manier werd toegepast. Er waren daarover wel veel afspraken gemaakt, maar in de praktijk pasten verschillende vertaalkoppels de methode nogal divers toe. Het coördinatieteam moest dus helpen om eenheid in de vertaling te krijgen.

Met wie hadden jullie te maken?

Eigenlijk met alle betrokkenen, want het coördinatieteam vormde de verbindende schakel tussen de vertalers, de supervisors en de begeleidingscommissie. Wij bereidden alle rapporten voor en gaven aan wat de discussiepunten waren. De supervisors gaven hun inbreng en als die was verwerkt, stelde uiteindelijk de begeleidingscommissie per boek de eindvertaling vast.

Er werd tijdens het project veel nagedacht over het 'type vertaling' dat de NBV zou moeten zijn. Hoe ging die discussie?

Wat ik me vooral herinner is de discussie rond de invulling van de slogan 'brontekstgetrouw en doeltaalgericht'. Die termen waren nieuw in vergelijking met begrippen als 'formele en dynamische equivalentie' die speelden in de discussie over andere eigentijdse vertalingen als de Groot Nieuws Bijbel en de Willibrordvertaling. Je kunt mijns inziens stellen dat de NBV een dynamische vertaling is geworden, maar wel een die meer oog had voor het eigene van de bijbelse teksten en vormaspecten daarvan. Het ging dus om getrouwheid aan de kenmerken van de brontekst, niet van de brontaal. Het moet tenslotte goed Nederlands worden en niet klinken als vertaald Hebreeuws of Grieks. Daarbij wil ik aantekenen dat het in de praktijk soms knap lastig bleek om uit te maken of iets een tekst- of taalkenmerk is.

Voldeed het resultaat aan je verwachtingen?

Ik had verwacht dat de NBV meer een kerkbijbel zou worden, in lijn met wat er tijdens de Alverna-conferentie in 1989 met vertegenwoordigers van de kerken was besproken. De begeleidingscommissie legde echter veel nadruk op het literaire van de vertaling en niet op één of meerdere doelgroepen. Daardoor werd er aan sommige zaken minder aandacht geschonken, bijvoorbeeld aan intertekstualiteit tussen Oude en Nieuwe Testament. Ik denk dat met de revisie van de NBV een goede en noodzakelijke correctie op dit punt plaatsvindt.

Na 2004 klonk soms de reactie ‘mooie vertaling, soms wel te vrij’ – zit daar iets in of slaat zulke kritiek de plank mis?

Die kritiek neem ik in zijn algemeenheid niet over. Mogelijk kan dat gezegd worden van een aantal specifieke vertaalbeslissingen. Ik vind de NBV nog steeds een mooie en goed leesbare vertaling van hoog niveau. Ik vind het ook nog steeds bijzonder dat de vertaling in zo'n grote diversiteit aan kerkelijke stromingen gebruikt wordt.

Hoe kijk je aan tegen de revisie?

Zeer positief. Ik kan me in de algemene revisiepunten van harte vinden. Het is sowieso een goede zaak om de schat aan informatie die in de loop van de jaren binnengekomen is opnieuw op zijn merites te beoordelen, uiteraard voor zover die past binnen het revisiebeleid. Veel gekwalificeerde meelezers hebben indertijd veel hierin geïnvesteerd. Het is in deze tijd ook meer gebruikelijk in de vertaalwetenschappelijke wereld om in vertalingen van tevoren duidelijke afspraken te maken met één of meerdere doelgroepen en de 'skopos' van de vertaling daarop af te stemmen. In 2007 is daar met de speciale NBV-editie van de Tanach al een begin mee gemaakt.

Hoe zou jij, op basis van wat je er tot nu toe van hebt gezien, de NBV21 omschrijven?

Als een welkome revisie van een mooie en goede vertaling, die mijns inziens de populariteit en acceptatie van de NBV zal verbreden.

Wat wil je de lezer meegeven over bijbelvertalen, het werk waar jij je altijd met hart en ziel voor hebt ingezet?

Ik heb meer dan 45 jaar betrokken mogen zijn bij bijbelvertaalprojecten in de wereld, te beginnen in Afrika, maar later ook in Latijns-Amerika, in de landen van de voormalige Sovjet-Unie en Europa, zelfs in eigen land. Het is me altijd opgevallen dat er veel is wat mensen gemeen hebben, ondanks grote verschillen van taal en cultuur. Ook hoe de

boodschap van de Bijbel impact heeft op mensen van alle tijden en plaatsen. De boodschap blijft relevant, ook al staan er weerbarstige teksten in de Bijbel die vragen oproepen. De ontmoetingen en vriendschappen met mensen die met vergelijkbare vertaalproblemen worstelen heb ik altijd als zegenrijk ervaren. ■

Dr. K.F. de Blois studeerde Afrikaanse talen en culturen, missiologie en bijbelexegese. Hij werkte vijftien jaar vanuit Kenia, eerst voor de Gereformeerde Zendingsbond, later voor de United Bible Societies als vertaalcoördinator voor het Afrikaanse continent. Die functie vervulde hij ook een zestal jaren vanuit Miami, voornamelijk ten behoeve van Latijns-Amerika en het Caraïbisch gebied. In die periode ondersteunde hij ook het vertaalwerk van de bijbelgenootschappen in de Nederlandse Antillen en Suriname. In de negentiger jaren werd hem gevraagd initiatieven op het gebied van digitalisering van het vertaal- en uitgavewerk te coördineren. In 1994 keerde hij naar Europa terug en raakte hij betrokken bij de NBV.

NIEUWE NBG-UITGAVE

NBV₂₁. *De vertaalmethode toegelicht*

Een gedegen kennismaking met de NBV₂₁, de vernieuwde en verbeterde versie van de NBV. Matthijs de Jong en Cor Hoogerwerf nemen u mee de Bijbel door met een scala aan voorbeelden die samen laten zien wat voor vertaling de NBV₂₁ is. Het boek brengt u bij de kern: de vertaalmethode die aan de NBV en de NBV₂₁ ten grondslag ligt. Het boek telt circa 288 pagina's en verschijnt gelijktijdig met de NBV₂₁.

- Tal van vertaalvoorbeelden
- Uitleg van de vertaalmethode
- Voor professionele bijbelgebruikers en mensen met interesse in bijbelvertalen
- Verkrijgbaar voor € 19,95 in de boekhandel en via shop.bijbelgenootschap.nl.

Aanbieding voor MAW-lezers: Ontvang dit boek thuis zonder verzendkosten!

U betaalt als MAW-lezer geen verzendkosten als u dit boek bestelt via shop.bijbelgenootschap.nl. Voer bij uw bestelling in het daarvoor bestemde veld in het winkelmandje de kortingscode **MAW2021** in. De kortingscode geeft recht op gratis verzending bij bestelling van *NBV₂₁. De vertaalmethode toegelicht* en is geldig t/m 31-12-2021.

ABONNEE WORDEN?

Een abonnement op *Met Andere Woorden* is gratis. U kunt uzelf aanmelden voor een abonnement via onze website: bijbelgenootschap.nl/maw.

ARCHIEF EN WEBSITE MET ANDERE WOORDEN

Eerdere nummers van *Met Andere Woorden* zijn digitaal te vinden op de website van het blad: bijbelgenootschap.nl/maw.

NBV21

Wilt u meer weten over de NBV21? Kijk dan op nbv21.nl.

BIJDRAGE

Een vrijwillige bijdrage voor het blad kan overgemaakt worden op IBAN NL74 SNSB 0266 3808 08 van het Nederlands Bijbelgenootschap onder vermelding van 'gift Met Andere Woorden'.

ADRESWIJZIGINGEN

Adreswijzigingen kunt u doorgeven door een e-mail te sturen naar het redactiesecretariaat: yzwart@bijbelgenootschap.nl.

VOORBEHOUD

De mening die uit de artikelen spreekt, hoeft niet overeen te komen met de mening van de redactie.

KOPIJAADRES EN AUTEURSINSTRUCTIES

Artikelen voor *Met Andere Woorden* kunnen gestuurd worden aan het redactiesecretariaat, mevr. Y. Zwart, e-mail: yzwart@bijbelgenootschap.nl, Postbus 620, 2003 RP Haarlem. De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te weigeren of (na overleg met de auteur) te wijzigen of in te korten. Voor auteursinstructies zie bijbelgenootschap.nl/maw.

NEDERLANDS-VLAAMS BIJBELGENOOTSCHAP

Het NBG brengt – dankzij de steun van leden en donateurs – de Bijbel dichtbij, voor iedereen die daarvoor open staat, wereldwijd en in eigen land. Want in de Bijbel horen wij Gods boodschap van liefde voor de wereld, die ons in beweging brengt en onze weg verlicht.

STEUN

U kunt ons werk steunen door lid te worden of een gift te geven op IBAN NL74 SNSB 0266 3808 08 van het Nederlands Bijbelgenootschap onder vermelding van 'gift NBG'.

INFORMATIE OVER HET NBG

Informatie over onze activiteiten en over hoe u onze missie kunt steunen vindt u op: bijbelgenootschap.nl en (voor Vlaanderen) op: bijbelgenootschap.be

NBV21
dicht bij de bron

Dit is wat blijft:
geloof, hoop
en liefde,
deze drie, maar de grootste
daarvan is de liefde.

nBg

Nederlands-Vlaams
Bijbelgenootschap